

Univerzita Karlova
Fakulta tělesné výchovy a sportu

Katedra vojenské tělovýchovy

Výchova a výcvik hoplītů ve starověké Spartě a Athénách

Bakalářská práce

Vedoucí bakalářské práce:

plk. gšt. doc. PaedDr. Lubomír PŘÍVĚTIVÝ, CSc.

Vypracoval:

Jakub Dvořák

Prohlašuji, že jsem závěrečnou bakalářskou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze 12. prosince 2021

prap. Jakub Dvořák

Evidenční list

Souhlasím se zapůjčením své diplomové práce ke studijním účelům. Uživatel svým podpisem stvrzuje, že tuto diplomovou práci použil ke studiu a prohlašuje, že ji uvede mezi použitými prameny.

Jméno a příjmení: Fakulta/katedra: Datum vypůjčení: Podpis:

Poděkování

Chtěl bych touto cestou poděkovat plk. gšt. doc. PaedDr. Lubomíru Přívětivému, CSc., vedoucímu své bakalářské práce, za celkovou podporu a pomoc při jejím vypracování.

Abstrakt

Název:

Výchova a výcvik hoplítů ve starověké Spartě a Athénách

Cíle:

Cílem této práce je vytvoření uceleného přehledu o přístupu k výchově a výcviku vojáků ve starověké Spartě a Athénách s důrazem kladeným na armádní tělesnou přípravu a speciální tělesnou přípravu a následné srovnání s přístupem k výcviku současných vojáků.

Metody:

Jedná se o vývojovou studii armád starověké Sparty a Athén se zaměřením na výchovu a tělesnou přípravu s využitím metod historického výzkumu. Pro vědeckou studii jsem zvolil metody: přímou, nepřímou, perspektivní, retrospektivní, indukci, metodu komparativní a také kritiku pramenů vnitřní a vnější.

Výsledky:

V této práci jsem zkoumal přístup k výchově a výcviku vojáků ve starověké Spartě a Athénách. Spartský systém výchovy chlapců započal již v dětství a trval téměř celý jejich život. Oproti tomu se athénský výcvik vojáků zaměřoval více na výchovu než na vojenský výcvik, ten započal až v osmnácti letech. Athénská i spartská společnost vychovávaly své občany k silnému vlasteneckému cítění, aby v případě potřeby bránili svou vlast. Vojáci v boji využívali hlavně své kopí a štít a jejich bojová taktika spočívala v utvoření pevné falangy, ve které se vojáci mohli navzájem chránit. Řeckého vojáka ovlivňoval také způsob fungování společnosti. Řecké státy vedly mnoho válek, ve kterých byly úspěšné právě díky promyšlenému výcviku, jehož součástí byl důraz na tělesnou zdatnost. V porovnání s vedením současného výcviku v armádě České republiky v oblasti tělesné přípravy lze říct, že se v mnoha ohledech shodují, jsou však značně přizpůsobené moderní době a zákonům.

Klíčová slova:

armáda, společnost, tělesná příprava, válka

Abstract

Title:

Education and Training of Hoplites in the Ancient Sparta and Athens

Objectives:

The objective of the thesis is to create the comprehensive overview of the education and training of soldiers in the ancient Sparta and Athens with emphasis on the army physical training and special physical training and following comparison with approach to training of current soldiers.

Methods:

The thesis is a development study of armies of the ancient Sparta and Athens with focus on the education and physical training, utilizing the methods of historical research. For the scientific research I have chosen the methods: direct, indirect, perspective, retrospective, induction, comparative method and internal and external criticism of sources.

Results:

In the thesis I research the approach to education and training of soldiers in the ancient Sparta and Athens. The Spartan system of raising boys started in childhood and took almost their whole life. Compared to that, the Athenian training focused more on the education than on the military training which did not begin until the age of 18. Both the Athenian and Spartan society raised their citizens to strong patriotism so they would defend their homeland in case of need. In combat the soldiers mainly utilized their spear and shield, and their combat tactics was to form solid phalanx in which the soldiers could protect one another. The Greek soldier was also influenced by the way the society worked. The Greek states led many wars in which they were successful thanks to their well thought-out training part of which was also emphasis on the physical ability. In comparison to the current training management of the Army of the Czech Republic in the area of physical preparation, it could be said that they coincide in many aspects although they are largely adapted to modern time and laws.

Keywords:

army, physical training, society, war

OBSAH

1	Úvod.....	9
1.1	Cíle a úkoly práce	10
1.2	Metodologický postup	11
1.3	Organizace hlavní části práce	13
1.4	Pramenná základna	14
2	Vznik řeckých států	16
3	Městský stát Sparta	18
3.1	Výcvik a výchova ve Spartě	19
3.1.1	Občanská výchova ve Spartě	19
3.1.2	Spartská agoge	20
3.1.3	Krvavý rituál před oltářem Artemis Orthie	23
3.1.4	Spartská elita – krypteia.....	25
3.1.5	Hrdinská smrt.....	27
3.2	Výstroj a výzbroj spartského vojáka.....	28
3.2.1	Kopí.....	28
3.2.2	Štít.....	29
3.2.3	Meč	29
3.2.4	Pancíř.....	30
3.2.5	Přilba	30
3.2.6	Ostatní zbroj	31
3.2.7	Oděv	31
3.3	Organizace a strategie spartského vojska	32
3.4	Závěr kapitoly	33
4	Athény.....	35
4.1	Výcvik a výchova v Athénách	36
4.1.1	Občanská výchova v Athénách.....	36

4.1.2	Ephebeia	37
4.1.3	Hoplomachia, řecký tanec ve zbrani	38
4.1.4	Služba státu.....	39
4.2	Výstroj a výzbroj athénských hoplítů	40
4.2.1	Štít.....	40
4.2.2	Kopí.....	40
4.2.3	Přilba	40
4.2.4	Kyrys a náholenice	41
4.2.5	Meč.....	41
4.3	Organizace a strategie athénské vojska.....	42
4.3.1	Athénští hoplité.....	43
4.4	Závěr kapitoly	43
5	Nevojenské prostředky výcviku.....	45
5.1	Lov zvěře	45
5.2	Neúmyslné formy výcviku.....	46
5.3	Atletika jako prostředek výcviku	47
6	Využití armády během řeckých válečných konfliktů	49
6.1	Řecko-perské války.....	49
6.2	Peloponéské války	52
6.3	Alexandr Veliký.....	54
6.4	Závěr kapitoly	57
7	Závěr	59
	Seznam literatury	63

1 ÚVOD

Tělesná kultura hraje velmi významnou roli v životě člověka, podílí se na jeho celkovém tělesném i pohybovém rozvoji. Přispívá k upevnování jeho fyzického i psychického zdraví. Jedná se také o významný prostředek odpočinku, zábavy, aktivního využívání volného času, a proto se stává nedílnou součástí života. V historii však hrála tělesná kultura zcela odlišnou roli než dnes.

„V dávné minulosti byl člověk nedílnou součástí přírody. Kultivací instinktivních činností a her ve spojení s prací a s rozvíjejícími se náboženskými představami došlo k postupnému vydělování se člověka z ostatní živočišné říše“¹ (Kössel J. a kol. autorů, 2004).

Ve starověkém Řecku tělesná kultura zásadně ovlivnila vývoj tělesných cvičení. Participace tělesných cvičení se stala občanskou povinností každého svobodného Řeka. Ve Spartě byla výchova zaměřena především na bojovou přípravu, a proto se zaměřovala na rozvoj tělesné zdatnosti. Náročnou tělesnou přípravou zde procházeli jak chlapani, tak i dívky. Cílem bylo vychovat zdravé a silné ženy, které mohly porodit silné děti. I v Athénách musel každý občan projít náročným výcvikem. Cílem athénské výchovy bylo vychovat uvědomělého občana, který by plnil své občanské povinnosti, a to především vojenskou službu.

V průběhu celé historie hrála armáda a vývoj vojenství významnou roli. Každý národ v průběhu historie zajišťoval obranu své suverenity pomocí armády. Stejně tak ji využíval pro rozšiřování svého území, získávání potřebných zdrojů, bohatství či k potlačení nepokojů v zemi.

Vojenská tělesná výchova má za úkol především rozvíjet pohybové schopnosti a dovednosti vojáka, vypěstovat u něj odolnost proti extrémním povětrnostním podmínkám, a především jej připravit na faktory, které vyplývají z bojových situací (teplo, chlad, nedostatek potravin či spánku, vlhko atd.).

¹ KÖSSEL, J. a kol. *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0802-2.

Dalším úkolem je připravit vojáka na podmínky, při nichž musí prokázat vysokou tělesnou a psychickou odolnost. Prostřednictvím výcviku tedy musí dojít k vytvoření správného návyku pro zvládnutí takových situací. Velmi náročný výcvik tak u vojáků vytváří požadovanou úroveň schopností a dovedností a stejně tak jsou rozvíjeny osobnostní rysy (vytrvalost, statečnost, odhodlanost, loajalita aj.).

Tato práce se bude zabývat otázkou, jakým způsobem probíhala výchova a výcvik spartských a athénských vojáků ve starověkém Řecku. Zaměřím se především na řecké hoplity neboli elitní jednotku těžkooděnců, kteří tvořili základ řeckého vojska. Na rozdíl od moderní armády, kde je vojenská služba často dobrovolná a vojáci procházejí speciálními školeními na svou pozici, provádějí přesně zadané úkoly, na které jsou vyškoleni a za něž jsou placeni, ve starověkém Řecku to tak nebylo. Vojenská služba zde byla založena především na branné moci či tlaku společnosti, aby muž vyhověl svému státu v případě potřeby. Vybavení bylo jen zřídka poskytováno státem a plat za službu takřka nebyl. Co je však nejdůležitější, tito vojáci ve velkém množství případů nebyli profesionálními vojáky. Spousta z nich měla svou práci, kterou museli vykonávat, a tudíž se nemohli věnovat denně vojenskému životu a výcviku.

Ve své práci bych rád objasnil, jak v jednotlivých městských státech připravovali své občany – vojáky na vojenskou službu. Budu se zabývat tím, co všechno musel takový voják zvládnout za svou vojenskou kariéru a jakým způsobem byl na tuto činnost připravován z hlediska výcviku. V práci se však nebudu omezovat pouze na formální stránku výcviku, ale budu se zabývat také výchovou a funkcí společnosti jako prostředku povzbuzování vlasteneckého cítění.

1.1 Cíle a úkoly práce

Cílem bakalářské práce je poskytnout ucelený přehled o výchově a výcviku spartských a athénských chlapců ve starověkém Řecku. Chtěl bych prostřednictvím této práce seznámit čtenáře s fungováním této výchovy, jejími zvláštnostmi a zabývat se rozdílným přístupem k výchově a výcviku vojáků ve Spartě a v Athénách. Hlavním zájmem byl obecný přístup k výchově chlapců od raného dětství v závislosti na charakteru společnosti, armády a na organizaci přípravy.

Pro dosažení cílů jsem nejdříve musel stanovit úkoly, s jejichž pomocí by se mi podařilo tyto cíle naplnit. První úkol znamenal studovat metodologické poznatky historické vědy a jejich příbuzných oborů. Dalším úkolem bylo vytvoření dostatečné informační základny s cílem dosáhnout relativně komplexního okruhu informačních zdrojů o požadované problematice. Následně jsem musel formulovat obecné informace o zkoumaných národech ve zvoleném období, abych mohl určit významné vlivy, které měly dopad na výchovu a výcvik v Athénách a Spartě. Posledním úkolem bylo předložit souvislý a ucelený přehled o metodách a funkcích výchovy a výcviku uvedených států a upozornit na jejich rozdílné přístupy.

1.2 Metodologický postup

„Metodu historického výzkumu pak lze definovat jako souhrn prostředků a pracovních postupů používaných k získání poznatků o minulosti“² (Jiří Zounek, Michal Šimáně 2014).

Předkládaná bakalářská práce je vývojová studie, která se zabývá rozdílnými přístupy k výchově a výcviku athénských a spartských vojáků v klasickém období, a to s důrazem kladeným na rozvoj armádní tělesné přípravy a speciální tělesné přípravy. Pro tuto práci jsem zvolil několik metod, které jsou v souladu s metodologickými zásadami vědeckého výzkumu. Na začátku jsem musel určit všechny činnosti, ujasnit si jejich podstatu a následně je rozdělit do čtyř etap. První etapou bylo shromáždění materiálu (heuristika). V druhé etapě byl materiál podroben rozboru a byla zhodnocena jeho užitečnost (kritika). Třetí etapa zahrnuje interpretaci. Poslední, tedy čtvrtou etapou bylo spojení a zapracování (syntéza). Jednotlivé etapy od sebe není možné přesně rozlišit, neboť se po celou dobu práce mezi sebou prolínají.³

² ZOUNEK, J., ŠIMÁNĚ, M. *Úvod do studia dějin pedagogiky a školství: kapitoly z metodologie historicko-pedagogického výzkumu*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014. ISBN 978-80-210-6944-2.

³ STANČÍK, V. *Východiska koncipování a vývoje armádní tělovýchovy meziválečného Československa 1918–1938*. Praha, 2008. Autoreferát disertační práce na UK FTVS. Vedoucí práce Marek Waic.

Cílem heuristické etapy bylo zvolení tématu a následně stanovení problému. Poté jsem pomocí svého vedoucího práce pátral po zdrojích informací, které jsem následně podrobil studii a analýze, abych zjistil míru jejich využitelnosti. Pokud jsem zdroj shledal jako relevantní, zařadil jsem jej mezi informační zdroje. Záměrem bylo vytvořit základnu kvantitativních a kvalitativních informací, které se staly výchozím bodem pro další etapu bádání.⁴

Druhá etapa výzkumu probíhala současně s heuristikou. Jednalo se o vnitřní a vnější kritiku informačních zdrojů, která představovala velkou část výzkumu. Tuto etapu jsem rozdělil do dvou částí. První část se zabývala ověřením pravosti zdroje, jeho původu a okolnostmi vedoucími k jeho vzniku. Jednalo se tedy o kritiku vnější. V druhé části jsem se zaměřil na kritiku vnitřní, kde bylo mým cílem zhodnotit relevanci zdrojů v kontextu jejich vzniku, informací o autorovi atd. Pro kritickou fázi byla velmi důležitá znalost dějin ke zvolenému tématu, proto jsem se jejich studiu průběžně věnoval. Abych si dokázal vytvořit co největší přehled o tematické oblasti, musel jsem se částečně věnovat i jiným oblastem díky tomu jsem mohl více porozumět okolnostem.

S kritikou zdrojů je úzce spojena třetí etapa, tedy jejich interpretace, pomocí které lze v kombinaci s dalšími metodami provést rekonstrukci vývoje problému. Poslední etapou bylo spojení a zapracování získaných informací do ucelené podoby, abych mohl interpretaci zvoleného tématu předložit v podobě bakalářské práce.

Pokud jsem měl dostatečné množství ověřených informací a omezil jsem se pouze na otázku, jak se dané události staly, využil jsem metodu přímou. V případě, že jsem se však zabýval otázkami, které vyžadovaly hlubší odhalení souvislostí nebo k nimž se nedochovaly potřebné prameny vedoucí k jasné odpovědi na danou otázku, využil jsem metodu nepřímou.

Pro sledování časové osy jsem zvolil metodu progresivní a retrospektivní. Progresivní metoda měla přispět k dodržení chronologického postupu, aby nedošlo k nepřehlednému uspořádání časové osy. Pro doplnění událostí a jednotlivých dílčích aspektů jsem využil metodu retrospektivní.⁵

⁴ VALTOVÁ, H. *Armádní tělesná příprava v historickém kontextu vývoje společnosti*. Praha, 2006, s. 8. Diplomová práce. FTVS UK. Vedoucí práce Vladimír Stančík.

⁵ VALTOVÁ, H. *Armádní tělesná příprava v historickém kontextu vývoje společnosti*. Praha, 2006, s. 8. Diplomová práce. FTVS UK. Vedoucí práce Vladimír Stančík.

Na závěr této práce jsem využil metodu komparativní neboli srovnávací.³ S její pomocí jsem byl schopen určit složku historického poznání, která porovnává shody a rozdíly jednotlivých národů a jejich přístupu k výchově a výcviku vojáků. Tuto metodu jsem využil ve dvou rovinách. V první řadě jsem srovnával dva různé přístupy k výchově a výcviku v Athénách a Spartě. V druhé řadě jsem se zaměřil na srovnání metod těchto starověkých států s dnešním přístupem k výcviku moderní armády.⁶

1.3 Organizace hlavní části práce

Svou bakalářskou práci jsem z hlediska posloupnosti a návaznosti rozčlenil do pěti základních kapitol. V první kapitole nazvané **Vznik řeckých států** jsem se věnoval otázce, kam až sahají řecké kořeny a jakým způsobem vznikly jednotlivé státy. V následujících dvou kapitolách jsem se zaměřil už přímo na dva významné řecké státy – Athény a Spartu. Tyto kapitoly jsem pro větší přehlednost rozdělil do dílčích podkapitol, které popisují základní okruhy problémů a zároveň vytvářejí logicky navazující celek. Ve čtvrté kapitole se zabývala nevojenským prostředkům výcviku, které měly vliv na výchovu ve starověku. Poslední kapitola se zaměřuje na využití armády během významných válečných konfliktů.

V kapitole zaměřené na Spartu s názvem **Městský stát Sparta** jsem zkoumal jeden z nejznámějších řeckých států. Pokládal jsem si otázky, které jsem se snažil pomocí metod historického výzkumu zodpovědět. Kde mají Sparťané své kořeny a jak vypadal zrod této civilizace? Jak byla rozdělena společnost do jednotlivých vrstev a kdo byl zodpovědný za řízení a vládu? Poté jsem se zaměřil na výchovu chlapců, kteří byli již od útlého dětství vychováni ve spartském stylu a jejich výchova se prolínala s vojenským výcvikem. Zajímal jsem se o využití metody výchovy a výcviku, třídění dětí a jejich motivaci, aby v případě potřeby bojovaly za svůj městský stát. Jak dokázal tento národ vytvořit tak dobře organizovanou a disciplinovanou armádu? Co musel takový voják nosit na válečné tažení? Jakými zbraněmi bojoval v bitvě či jaké vybavení ho chránilo proti nepříteli?

⁶ HROCH, M. a kol. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1985, s. 234. ISBN 14-383-85.

Kapitole nazvaná **Athény** zachycuje vznik a vývoj druhého velkého státu v Řecku. Stejně jako u Sparty jsem se i v ní zabýval otázkami, které by mi pomohly objasnit základní okruhy problému. Kde se tento stát, který se proslavil svou demokracií, nacházel? Jak bylo možné, že se dlouhou dobu staral především sám o sebe? Co způsobilo otevření hranic řeckému světu a jak se z něj postupně stala jedna z největších mocností v Řecku. I v této kapitole jsem se však především zabýval výchovou a výcvikem athénských vojáků. Zajímal jsem se o způsoby a metody výchovy, jak probíhala a co bylo jejím obsahem. Kdo vůbec byli athénští hoplité? Jakou měli výstroj a výzbroj, jak stát a společnost motivoval své občany sloužit svému městskému státu?

Čtvrtá kapitola s názvem **Nevojenské prostředky výcviku** jsem se zaměřil na výcvik vojáků z jiného úhlu. Zajímal jsem se o jeho způsoby, které byly dostupné v běžném životě, jako byly třeba lov zvěře či různé slavnosti a rituály. Jak tyto aktivity ovlivnily přípravu vojáků na jejich vojenskou službu?

V poslední kapitole, kterou jsem nazval **Využití armády během řeckých válečných konfliktů**, jsem popsal některé významné válečné konflikty starořeckých dějin. V této kapitole jsem chtěl poukázat na četnost válek v tomto období a jak důležitou roli v nich sehrála armáda. Jaké faktory ovlivnily vývoj těchto konfliktů a jak se projeví ve výcviku armády?

V závěru své práce se pak budu věnovat srovnání dvou velkých řeckých států a jejich přístupu k výchově a výcviku vojáků. Budu se zabývat podobnostmi a odlišnostmi spartské a athénské výchovy a výcviku a následně oba tyto přístupy porovnam s přístupem k výchově a výcviku Armády České republiky.

1.4 Pramenná základna

Pro poznání starověkých řeckých národů jsem musel nalézt vhodné zdroje informací. Nejvíce potřebných informací jsem získal od antických historiků, jako byli Herodótos, Xenofón, Aristoteles či Platón. Studie těchto spisů byla však vzhledem k jejich stáří velmi náročná především z hlediska porozumění textu.

Hérodotos je označován za zakladatele historie. Ve svém díle nazvaném *Dějiny* se sice zabývá především válkami Řeků s Peršany, nicméně v předešlých knihách vypráví i o jiných zemích, které na svých cestách navštívil. V Herodotových dílech jsou znát zřejmé projevy sympatií k Athénám a jejich demokratickému zřízení, nějakou dobu tam

pobýval. Mimo toto dílo Hérodotos také popisoval události, které nemohl pamatovat. Informace získával na svých cestách od lidí, kteří se těchto událostí sami zúčastnili, nebo vyprávění těchto příběhů slyšeli od přímých účastníků. Z těchto informací se snaží vybrat to nejpravděpodobnější, nicméně jeho kritika zdrojů je teprve v počátcích. Hérodotos například věří věštbám a zásahům bohů.⁷

„Historik, který věří v řízení běhů věcí lidských bohy, věří přirozeně i ve věštby, sny a zázraky, jimiž božstvo dává na vědomí svou vůli“⁸ (Herodotos, Dějiny).

Dalším významným historikem a přínosem pro tuto práci byl bezesporu Xenofón, což byl prospartsky smýšlející Athéňan, který se jako důstojník žoldnéřského vojska zúčastnil neúspěšného tažení Kýra mladšího k získání perského trůnu. Poté žil ve vyhnanství na Peloponésu, kde mu Sparťané věnovali statek. Mezi významná Xenofónova díla patří Řecké dějiny a Lakedaimonská ústava, které mi pomohly získat ucelený přehled o Spartě.⁹

Užitečné informace o Spartě jsem našel také v dílech významného historika Thúkýdida. Ten na rozdíl od Hérodota nejen zažil události, kterým se ve svých dílech věnoval, ale některých se dokonce přímo zúčastnil jako jeden z athénských stratégů.¹⁰

I dva velcí filozofové 4. stol. př. n. l. Platón a Aristoteles se zabývali teoretickými problémy řeckých měst. Platón se této problematice věnoval ve dvou svých spisech, *Ústavě* a *Zákonech*, v nichž používá příklady a instituce převzaté z historických států. Aristoteles se věnuje problémům státu v díle nazvaném *Politika*.¹¹

Hlavním zdrojem informací pro mě kromě pramenných textů byla sekundární literatura, především klasické odborné syntézy dějin starověkého Řecka z pera Jaromíra Pečírky, Pavla Olivy a dalších.

⁷ PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 503.

⁸ HERODOTOS. *Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy*. Přeložil Jaroslav Šonka. Praha: Nakladatelství Odeon, 1972, s. 10.

⁹ PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 504.

¹⁰ PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 504.

¹¹ PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 505.

2 VZNIK ŘECKÝCH STÁTŮ

Kam až sahají řecké kořeny? Na tuto otázku není tak snadné odpovědět. Předpokládá se, že sahají opravdu velmi hluboko do minulosti, a to do doby téměř 2000 let př. Kr., kdy se asi ve 12. a 11. století před Kr. objevily kmeny Dóru a vedle nich i severozápadní Řekové. Tito Dórové se usazují nejen v aiolské oblasti (tj. severnější části Řecka) a na Peloponésu, ale také na západním pobřeží Malé Asie a ostrovech Egejského moře. V polovině 8. století se objevují i v jižní Itálii a na Sicílii. O sto let později dokončí osídlení černomořských úžin i obvodu Černého moře a vzniká osada také v Egyptě.

V samotném Řecku vznikalo velké množství samostatných států neboli *poleis*. *Polis* byla malá územní jednotka s centrální vesnicí a okolím, kde se nacházely úrodné pastviny, půda, lesnaté pahorky a velmi často také mořské pobřeží. Tyto osady se různou rychlostí rozvíjely a postupně se z nich stávala města, která z hlediska politiky a ekonomiky zůstávala suverénními státy. Řekové nijak nepřemýšleli nad dalším rozvojem a spojováním *poleis* do větších a významnějších útvarů. Státy rozšiřovaly jediné pomocí kolonizace nebo válkou se sousedy. *Polis* mezi sebou válčila velmi často a velmi zuřivě. Příměří uzavírala jenom za nějakým konkrétním účelem. Většinou se jednalo o spojenectví na dobu konfliktu nebo pro obranu vůči nějaké hrozbě. Řeky sjednocovalo jen velmi málo. Mezi to málo lze zařadit například věštírny nebo sportovní hry.

Hlavní roli v řízení jednotlivých *polis* hráli osobně svobodní občané. V Řecku však půda znamenala majetek, proto se začínají objevovat bohatší rody, které tak získávaly vyšší podíl moci a rozhodování o řízení *polis*. V 7. století př. Kr. se tak začínají dostávat k moci nejbohatší a nejvlivnější jedinci, kteří díky svému vlivu prosazují samovládu. Tito jedinci byli označováni jako *tyrannos* neboli tyran. Forma jejich vlády se pak nazývala *tyranis*. V 7. a 6. století však měla tato slova jiný význam, než jaký známe dnes. Jednalo se v podstatě o samovládu na *polis*. Tato forma vlády měla svá jistá specifika, která spočívala v omezení či likvidaci ostatních bohatých rodů, konfiskaci jejich majetku nebo v nahrazení rodové struktury umělým správním rozdělením. Tito tyrani ale mimo jiné podporovali řemesla, obchod, stavbu lodí, finančně podporovali veřejná díla, vznikaly nové chrámy, cesty, přístavy a vodovody.

Ze všech řeckých polis se dostaly do popředí především dva státy, a to Athény a Sparta. Význam těchto dvou států rostl během 6. stol. př. n. l. a na vrchol se dostaly až v období 5. století př. Kr., a to především v souvislosti s řecko-perským konfliktem, ve kterém sehrály důležitou roli. Jejich vývoj však neprobíhal zcela rovnoměrně.¹²

¹² V této kapitole vycházím z: PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 456.

3 MĚSTSKÝ STÁT SPARTA

Spartští Dórové se objevují kolem 10. století př. Kr. na středním toku řeky Eurotas. Sparta se dlouhou dobu skládala jen ze čtyř malých vesnic, které se ovšem nacházely ve velmi úrodném údolí s lesy plnými zvěře, a také se zde nacházel velmi vzácný kov – železná ruda. Tyto čtyři spojené vesnice tvořily základ historické Sparty, jež byla centrem řeckého státu nazývaného Lakedaimón.

Koncem 8. stol. př. n. l. byla Spartě podřízena většina lakedaimónských měst. Obyvatelé těchto ovládnutých měst se nazývali *periokoi* neboli „obyvatelé okolních krajin“. Řízení státu však zůstalo pouze v rukou Sparťanů, ačkoli měli *periokoi* vlastní samosprávu. Všichni občané státu se nazývali sice „Lakedaimónští“, nicméně státní rozhodnutí činili pouze Sparťané a ti také zastávali pozice v politických úřadech. Součástí komunity státu byli také *heilóti* neboli otroci Sparťanů. Pracovali jako rolníci, museli odvádět dávky, takže zásobovali Sparťany potravinami, ti se tak mohli věnovat pouze vojenskému výcviku. Jednalo se tedy o svrchovaně militarizovaný a vojáky zcela ovládaný stát. Proto bylo pro Spartu trvalou hrozbou možné povstání *heilótů*.

Spartě vládli dva králové, kteří měli vysoké kněžské funkce a v době války veleli vojsku. Od konce 6. stol. př. n. l. vždy jeden král velel vojsku v době tažení, zatímco druhý zůstal doma. Jejich politická moc ve Spartě však byla omezena efory a radou. Eforové byli voleni spartským lidovým shromážděním a jednalo se o pět tzv. dohlížitelů, kteří tvořili protiváhu moci králů a rady. Dva z nich také v době války doprovázeli krále. Oba králové byli také členy rady starších neboli *gerúsia*. Do této rady dále pařilo 28 členů, kteří byli starší než 60 let. Členové rady byli voleni doživotně a jejich úkoly bylo například připravovat návrhy zákonů pro sněm občanů, soudit těžké zločiny a také zastávat funkci poradců krále. O zákonech, válce či míru nebo mezinárodních smlouvách rozhodovala lidová shromáždění. Ta se skládala ze všech plnoprávných spartských mužů. Rozhodovací možnosti těchto shromáždění však byla omezena jen na návrhy, které jim byly předloženy, ale rada starších v některých případech nemusela brát na rozhodnutí zřetel.¹³

¹³ V této kapitole vycházím z: PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 489.

3.1 Výcvik a výchova ve Spartě

Velice drsný systém výcviku ve Spartě je známý, dokonce byl využit jako model pro moderní vojenské výcvikové systémy. Tento systém nazývaný *agoge* lze rozdělit do několika úrovní – vojenská výchova, občanská výchova, která učí chlapce, jak se chovat podle očekávání společnosti. V této kapitole se budu zabývat především vojenským zaměřením výcviku, ale je také důležité si uvědomit, že se nejednalo pouze o vojenskou instituci.

3.1.1 Občanská výchova ve Spartě

Spartáané procházeli velmi tvrdou výchovou již od raného dětství. K výchově skutečného Spartána se využívaly velmi propracované prostředky, s jejichž pomocí vypěstovali z mladého Spartána to nejlepší v lakedaimónském smyslu ideálu. Jednalo se o spojení dravosti, bojovnosti a striktního podrobení se disciplíně a kázni.

Spartáané své děti třídili již po narození a o jejich osudu nerozhodovali rodiče, nýbrž stát. Dítě bylo hned po narození odneseno otcem před radu starších neboli Gerusii, kteří jej prohlédli a rozhodli, zda může být vychováno nebo odstraněno. Někdy starce předběhly samotné matky dítěte. Otec či matka odnesli dítě na západ do hor, kde bylo dítě a rituálně shozeno do rokle Apotheai. Zde bylo ponecháno, neboť kostra zůstávala jako výstraha a ve zdravých dětech posilovala elitářské sebevědomí, že právě zdravé děti jsou předurčeny ke slávě své polis.¹⁴

¹⁴ KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 92. ISBN 978-80-7268-844-9.

K likvidaci dítěte však nemuselo docházet pouze z důvodů jeho deformace nebo chatrného zdraví, ale i z politických důvodů mohlo být nařízeno státem. Takto to popisuje Plútarchos ve svém Životě Lukúrgove: „*Otec neměl výsostné právo vychovávat novorozeně, nýbrž po narození je vzal a odnesl na jakési místo zvané lesché, kde seděli nejstarší z krajanů, ti nemluvně napřed ohodnotili, a jestliže bylo dobře vzrostlé a silné, kázali je vychovávat a poskytovali mu jeden z oněch devíti tisíc podílů, bylo-li však slabé a nepohledné, posílali je do takzvaných Apothet, jakési propasti poblíž pohoří Táygetu, neboť bylo lépe pro novorozeně i pro obec, když nežilo, nejsou hned od začátku patričně způsobilé k dobrému vzrůstu a síle*“¹⁵ (PLUT. Lyk. 16, Borská. Dipl 2009).

Doma pak chlapec dostával malé přiděly jídla, tedy jen tolik, kolik tělo a růst potřebovaly. Potrava to byla skromná bez výstřelků či laskomin. Také se učil, aby se nebál tmy ani být sám. Matky své děti koupaly ve víně, protože věřili, že tak zocelí jeho tělo. Jak uvádí Plútarchos v Lykúrgově životopise: „*Proto ženy nekoupaly novorozeňata ve vodě, nýbrž ve víně, aby tak prováděly zkoušku jejich tělesného složení. Neboť se říká, že epileptické děti nebo jinak nemocné dotekem vína chřadnou a odumírají, kdyžto zdravé že se ještě více otuží a 11 tělesně zesilují*“¹⁶ (PLUT. Lyk. 16, Borská. Dipl 2009).

Výchova to byla vcelku jasná, spočívala v potlačení rodinných vazeb, učení disciplíně, cvičení a tvrdých zkouškách, které oddělovaly „zrno od plev“. Sparťané při výchově ale nezapomínali ani na duševní rozvoj. Děti se vzdělávaly v gramotnosti, počtech, znát Homéra, ale především se kladl důraz na fyzickou kondici a morálně volní vlastnosti.

3.1.2 Spartská agoge

Sparťané na výchovu dětí a mládeže měli systém zvaný *agoge*. Jednalo se o princip chovu dobytka ve stádu. Na toto stádo dohlížel *paidonómos* neboli pastevec chlapců. Agoge měla celkem tři stadia a začínala již v sedmi letech. Prvním stadiem byla *paídes* (od sedmi do sedmnácti), poté *paidískoi* (osmnáct až devatenáct let) a *hebontes* (dvacet až devětadvacet). Po celou dobu výcviku žili chlapci ve skupinách v *agélai*, tedy ve stádě.¹⁷

¹⁵ BORSKÁ, K. *Výchova chlapců ve Spartě, Obraz agoge v athénské histografii v kontextu spartsko-athénské soupeření*. Praha, 2009, s. 27. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Jana Keparťová.

¹⁶ BORSKÁ, K. *Výchova chlapců ve Spartě, Obraz agoge v athénské histografii v kontextu spartsko-athénské soupeření*. Praha, 2009, s. 28. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Jana Keparťová.

¹⁷ KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 93–94. ISBN 978-80-7268-844-9.

Děti byly odebírány od rodin, aby došlo k přetrhání veškerých pout. Jejich domovem se poté stalo družstvo v rámci oddílu, kterému velel veliteli podřízený mladík. Již v rané věkové etapě podněcoval vychovatel své svěřence, aby se chovali jako liška, lstivá zlodějka. Proto byly přiděly jídla velmi nízké a mladíci si museli jídlo obstarávat krádežemi tak, aby je nikdo nechytil.¹⁸

„Živí své děti tak, aby nikdy nebyly zcela nasyceny, a tak se naučily snášet hlad. Také je učí krást a poté trestají toho, kdo je přistižen, důtkami, aby je naučili vyrovnat se s únavou a nedostatkem spánku, tváří v tvář nepříteli“¹⁹ (DUCAT, 2003, Borská, Dipl. 2009).

To v nich mělo probouzet vlohy pro průzkumníky i záškodníky, kteří neustále bojují o přežití. V průběhu výchovy byli chlapci neustále fyzicky trestáni a na jejich trest dohlíželi dospělí. Pokud se chlapec nechoval dostatečně odvážně nebo neplnil zadané úkoly dostatečně obratně, byl potrestán. Chlapci však neprosili o milost, nýbrž trest vnímali jako možnost vykoupení. Tyto tresty sloužily k tomu, aby se naučili snášet bolest a poslouchat starší. Oděv nosili chlapci skromný, měli jeden na rok a stejný jak na zimu, tak na léto. Obuv se nenosila žádná. Voják totiž musel být otužilý a schopný se vyrovnat s povětrnostními podmínkami, jako byly chlad, zima, vedro, déšť a vítr.²⁰

Starší děti záměrně vyvolávaly hádky či spory, které často vyvrcholily v zápas. Tímto způsobem byly podněcovány k soutěživosti, jejich následné zápasy pak byly bedlivě sledovány a počínání mladíků bylo hodnoceno. Šlo o snahu odhadnout jejich morální a volní vlastnosti.²¹ Xenophon toto soupeření mezi chlapci popisuje: „Musí také pečovat o dobrý tělesný stav, protože se bijí ze soupeřivosti, kdekoli na sebe narazí“²² (XEN. Rep. Lac. 4. Borská. Dipl. 2009).

¹⁸ KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 94. ISBN 978-80-7268-844-9.

¹⁹ BORSKÁ, K. *Výchova chlapců ve Spartě, Obraz agoge v athénské histografii v kontextu spartsko-athénskému soupeření*. Praha, 2009, s. 44. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Jana Keparťová.

²⁰ SEKUNDA, N. *Spartské vojsko*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008, s. 8. ISBN 978-80-247-2368-6.

²¹ KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 95. ISBN 978-80-7268-844-9.

²² BORSKÁ, K. *Výchova chlapců ve Spartě, Obraz agoge v athénské histografii v kontextu spartsko-athénskému soupeření*. Praha, 2009, s. 61. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Jana Keparťová.

Dále se však zmiňuje, že zde stále musel platit řád a bylo třeba ctít zákony: „*Každý, kdo se k tomu natrefí, má ovšem právo odtrhnout je od sebe, a kdo by neuposlechl, toho odvede paídonomon k eforům, kteří ho tvrdě potrestají, protože chtějí docílit, aby nikdy nezvítězil hněv nad poslušností vůči zákonům*“²³ (XEN. Rep. Lac. 4. Borská. Dipl. 2009).

Publikum hodnotilo nejen chování a styl boje, ale i postavu chlapců. Ve starším věku byli chlapcům přidělováni jako soupeři nerovnoprávní heilóti, na které mohli aplikovat mnohem důraznější a tvrdší rány.

Chlapci tak vyrůstali v neustálé rivalitě a nepřetržitě se snažili poměřovat své síly. To jim poskytovaly každoročně konané hry Platanistás. Hry se pravděpodobně konaly na ostrůvku na řece Euritás. Chlapci se rozdělili do dvou skupin a bojovali za svou skupinu i za sebe. Jedna skupina bojovala za jméno Hérakla a druhá reprezentovala Lykúruga. Tato hra byla pevně spojována s válkou, jednalo se tedy o předstíranou bitvu, proto zde bylo dovoleno vše. Veškeré podlosti jako údery rukou, nohou, kousání, škrábání či dloubání do očí. Každá skupina si pak vylosovala jeden přístupový most na ostrov. Zápas začal za úsvitu a jeho cílem bylo obsadit ostrov a své protivníky vyhnat do vody.²⁴

Další součástí výchovy chlapců byla výuka lakonismu. Jedná se o umění strohého, ale přesto sdílného vyjadřování, které je pro Sparta typické, neboť na zbytečné řeči není čas. Toto umění bylo vyučováno již od dětství, aby každý voják dokázal vydávat stručné a přesné rozkazy.

„*Byli totiž zvyklí neužívat nikdy řeči naplno a nepronášet ani slovo, jež by nemělo aspoň nějaký smysl hodný pozornosti*“²⁵ (Plut. Lyk. 20, Borská Dipl. 2009).

Ve 12. roce života mohl chlapec zaujmout staršího muže, který se pak stal jeho ctitelem či milujícím. Jednalo se téměř až o otcovský vztah mezi chlapcem a tímto ctitelem. Tato *pederastie*, často spojovaná s mužskou homosexualitou, byla ve Spartě běžná a měla výchovný efekt. Později, když už tvořili nerozlučný pár, starší muž uvedl chlapce mezi další starší muže do centra veřejného dění. Chlapec se tak účastnil hostin, kde byl svědkem politických diskusí, recitování básní a vyprávění o hrdinských příbězích.

²³ BORSKÁ, K. *Výchova chlapců ve Spartě, Obraz agoge v athénské histografii v kontextu spartsko-athénské soupeření*. Praha, 2009, s. 61. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Jana Keparťová.

²⁴ PAUSANIÁS. *Cesta po Řecku I*. Přeložila Hana Businská. Praha: Svoboda, 1973.

²⁵ BORSKÁ, K. *Výchova chlapců ve Spartě, Obraz agoge v athénské histografii v kontextu spartsko-athénské soupeření*. Praha, 2009, s. 28. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Jana Keparťová.

Hlavním úkolem pederastie bylo, aby starší muž učinil chlapce ještě lepším a měl za něj na určitý čas morální odpovědnost. Z toho důvodu byli v případě chlapcova prohřešku trestáni oba.²⁶

Ve stadiu *paidískoi*, tedy ve věku osmnáct let, se stal mladík nerovnoprávným příslušníkem spartské armády. Nejlepší a nejsilnější byli přijímáni do elitní skupiny tzv. *krypteia*. Ve věku dvaceti let postoupil mladík do stadia *hebontes* a stal se regulérním členem spartského vojska. Všechna občanská práva získal až ve věku třiceti let. Pravého spartského *homoioi* charakterizovaly čtyři věci. Byly to dlouhé vlasy, krvavě rudý plášť a stručná, věcná, vojácká mluva. Posledním charakteristickým rysem byl ideální charakter, také označovaný jako *sófrsyné*. Šlo o kombinaci zdravé mysli, umírněnosti, sebeovládání a prozíravosti.²⁷

Nejlepší spartští bojovníci mohli dosáhnou až titulu *hippagretes* neboli velitel koní. Ten pak měl nárok vybrat si stovku druhů, kteří tvořili jednotku zvanou *hippeis*. Tato jednotka však nebyla jezdeckým, ale nejprestižnější vrstvou bojovníků, která je dnes známá pod názvem třístovka. Šlo o elitní bojovníky a tělesnou stráž krále, jež v boji vždy stála uprostřed pole. Byli to nejlepší z nejlepších bojovníků, kterým ostatní záviděli a usilovali o místo v této jednotce.²⁸

3.1.3 Krvavý rituál před oltářem Artemis Orthie

Krádeže byly pro spartskou výchovu typické a byly velmi tvrdě trestány. Ve spartské výchově však nebyly všechny krádeže stejně posuzovány. Při výchově agoge šlo o krádeže především z důvodů obživy a naučení se lstivosti, obratnosti a dalších důležitých dovedností. Trest pak následoval jen v případě, že byl zloděj chycen, a potrestán byl právě za to, nikoli za krádež. Otázkou krádeží ve spartské výchově se zabývalo hned několik autorů a jejich názory se často rozcházejí. H. Michell považuje krádeže spíše za nezbytnou součást obživy chlapců během agoge a nevnímá je jako součást výchovy.²⁹ F. Ollier zdůrazňuje, že krádež ve Spartě byla nejen tolerována, ale

²⁶ HEJDUK, T. *Od Eróta k filosofii, Studie o Erótu se zřetelem k Sokratově filosofii*, Hradec Králové: Pavel Mervart, 2007. ISBN 978-80-86818-50-4.

²⁷ KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 96–97. ISBN 978-80-7268-844-9.

²⁸ KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 97. ISBN 978-80-7268-844-9.

²⁹ BORSKÁ, K. *Výchova chlapců ve Spartě, Obraz agoge v athénské histografii v kontextu spartsko-athénské soupeření*. Praha, 2009, s. 28. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Jana Keparťová.

dokonce povolena zákonem.³⁰ J. P. Vernant vnímá krádež jako zkoušku, kterou musel chlapec podstoupit, aby byl přijat do světa dospělých.³¹ Něco jiného však byla krádež při obřadu před oltářem Artemis Orthie. O tomto rituálu se zmiňují řečtí autoři jako Xenophon, Plútarchos a především Pausánia.

Svatyně zasvěcená spartské bohyni Orthii a řecké Artemis se nacházela u řeky Eurotás. Obě jsou bohyněmi divoké zvěře a často spojované s výchovou mládeže. Při této rituální krádeži šlo o odcizení sýrů a viník byl trestán bičem. Princip této krádeže však byl velice odlišný, neboť nešlo o skryté odcizení, ale naopak o veřejnou věc, kdy mladík musel ukázat svou lstivost, rychlost, a především odolnost vůči bolesti. Více tento rituál popisuje Pausanius ve svém spise *Cesta po Řecku*.³² Díky tomuto dílu si můžeme představit, jak tento rituál mohl vypadat.

„Při obřadu stojí kněžka u oltáře, majíc v náruči sochu, která je pro své malé rozměry vlastně velmi lehká. Chtějí-li však mrskači ošidit rány pro sličnou tvář chlapce nebo vážený rod, cítí žena, že je břímě stále těžší, ba že je lze stěží unést. Tehdy viní mrskače a prohlašuje, že jí ubližují“³³ (PAUS. III/. 16).

Před rituálem jsou chlapci rozděleni do dvou skupin, kdy jedna skupina má za úkol ukrást co největší množství sýra a druhá skupina jim v tom má zabránit tím, že zloděje mrská bičem. Vítězem se stal ten, kdo nakradl nejvíce sýrů, a sláva vítěze tohoto obřadu byla téměř srovnatelná s olympijským vítězem.

Pro autory jako Xenophon, Platón či Plútarchos je rituál Artemis Orthia spjat s vojenským výcvikem. V tomto rituálu spatřovali další výchovné cvičení, které mělo chlapce učinit silnějšími, odolnějšími a odvážnějšími. Rány bičem byly také skvělým vytrvalostním cvičením, které mělo budoucí spartské hoplity připravit na bolest. Chlapci se často snažili předvést svou odvahu a odolnost tím, že se ranám biče nevyhýbali, aby jejich krev zalila oltář bohyně. Někteří chlapci však při tomto rituálu i umírali.

³⁰ BORSKÁ, K. *Výchova chlapců ve Spartě, Obraz agoge v athénské histografii v kontextu spartsko-athénské soupeření*. Praha, 2009, s. 28. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Jana Keparťová. OLLIER, 1933

³¹ BORSKÁ, K. *Výchova chlapců ve Spartě, Obraz agoge v athénské histografii v kontextu spartsko-athénské soupeření*. Praha, 2009, s. 28. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Jana Keparťová. VERNANT, 1989

³² PAUSANIÁS. *Cesta po Řecku I*. Přeložila Hana Businská. Praha: Svoboda, 1973.

³³ PAUSANIÁS. *Cesta po Řecku I*. Přeložila Hana Businská. Praha: Svoboda, 1973.

3.1.4 Spartská elita – krypteia

Často diskutovanou institucí spartské výchovy je bezesporu krypteia. Tato podivuhodná instituce je neustále zkoumána a rozebírána novodobými historiky a je stále zastřena závojem tajemství.

Šlo o další zkoušku spartské výchovy, kde měli mladíci možnost prověřit své schopnosti a poměřit je s ostatními. Chlapci byli po celou dobu výchovy neustále zkoušeni a testováni, ale splněním zkoušky krypteia se jim otevřela cesta mezi nejváženější a nejelitnější válečníky spartské armády, kteří stáli v bitvě po boku svého krále.

Názory na to, co bylo obsahem této zkoušky, se však liší. Podle některých autorů se jedná jen o další část výchovné instituce. Jiné však tvrdí, že se jednalo o „tajnou výpravu“, krutý prostředek ospravedlňující vraždění a zastrašování heilótské populace.

Platón kryptei popisuje ve svých Zákonech takto: *„Ještě pak je i tak nazývaná „tajná výprava“, neobyčejně namáhavý prostředek k otužování, za zimního počasí chůze bez obuvi a lehání na holé zemi a obsluhování sama sebe, bez sluhů, při nočních a denních pochůzkách celou zemi“*³⁴ (PLAT. Leg. 1/633).

Podle Platóna je krypteia vytrvalostní cvičení, jehož podstatou byl vlastně výcvikový program horské války, přežití a jeho cílem byla příprava vojáka na obtížné podmínky a tajné operace. Jednalo se o vrcholovou zkoušku, kterou mohli podstoupit jen ti nejlepší. Další zdroje však poukazují na to, že se jednalo o další výchovný proces, který Spart'ánům pomáhal dobře poznat jejich zemi a díky tomu lépe chránit svůj kraj.

Platón dále píše: *„Ať se tedy těmto mužům říká „tajná stráž“ nebo agronomové nebo jak je libo, pod tímto jménem každý muž ochotně podle svých sil vykonávej tu službu, všichni, kdo chtějí svou obec náležitě chránit“*³⁵ (PLAT. VI/ 763.).

Plútarchos popisuje tuto instituci v pasáži o Lycurgových reformách a zmiňuje zde Aristotela. Z těchto zdrojů vyplývá, že členové kryptei byli speciálně vybráni jedinci, kteří se ve dne skrývali a po nocích pak přepadávali heilóty na cestách nebo v jejich obydlích. Heilóti, kteří byli zavražděni, mohli být pro stát nepohodlní, a proto byli označeni k likvidaci. Tento názor je ale spíše teorie, neboť nebyl nikdy nalezen žádný seznam a ani historické zdroje to neuvádějí. Pravděpodobnější je, že vojáci dobře znali

³⁴ PLATÓN. *Zákony*. Přeložil František Novotný. Praha: Nakladatelství České akademie věd, 1961, I/633.

³⁵ PLATÓN. *Zákony*. Přeložil František Novotný. Praha: Nakladatelství České akademie věd, 1961, VI/763.

své okolí, a tak sami vybírali heilóty, kteří mohli působit problémy a jež bylo třeba odstranit. Tato represivní akce byla dokonce řízená státem a nově volení eforové vyhlášovali heilótům válku.³⁶

„Avšak takzvaná krypteia u nich, je-li to vskutku jedním z Plútarchových zařízení, jak zjišťuje Aristotelés, ta asi též způsobila u Platóna takovou to domněnku o této státní ústavě a o tomto muži. Ta věc se měla takto: Vychovatelé jinochů posílali čas od času do okolních krajin nazdařbůh ty, kteří se projevovali jako nejrozumnější, a ti měli u sebe dýky a potřebnou potravu, jinak nic jiného. Ve dne byli rozptýleni po skrýších, kde se schovávali a odpočívali, v noci však vycházeli na cesty a zabíjeli heilóty, které chytily. Často docházeli i do vesnic a usmrcovali nejsilnější a nejzdatnější muže. Tak vypravuje i Thúkýdidés ve svém díle o peloponéské válce, že se ti z heilótů, kteří byli pro svou statečnost Spartany vybráni, ověnčili jako svobodní lidé a obešli chrámy bohů, ale o něco později všichni zmizeli, ač jich bylo více než dva tisíce, a ani v té době, ani později nemohl nikdo říci, jakým způsobem zahynuli. Aristotelés pak zvlášť připomíná, že jakmile eforové nastoupili úřad, vyhlášovali heilótům válku, aby se vraždění zdálo oprávněné“³⁷ (Plut. Lyk 28, cit. dle Borská Dipl. práce 2008).

Na rozdíl od klasické výchovy ve Spartě, kde byly všechny úkoly vykonávány ve skupině a účelem byl prospěch celé skupiny, byla krypteia naprosto individuální. Mladík byl úplně sám a sám obstarával také veškeré úkoly a obživu. Po celou dobu kryptei, nejméně po dobu jednoho roku, se musel mladík vyhýbat veškerému kontaktu. Pokud by byl spatřen nebo byl s někým v kontaktu, byla krypteia předčasně ukončena. Po dobu tohoto roku nedostával žádné instrukce. Jediné, co musel bezpodmínečně splnit – nenechat se chytit. Jakým způsobem plnil své úkoly, sháněl obživu nebo kde se skrýval, bylo čistě na něm. Tím zlepšoval nejen svou fyzickou kondici, odolnost, ale také inteligenci, schopnost plánovat, využívat lsti a důvtipu. Jinými slovy se zdokonaloval ve všech schopnostech, které byly ve válce třeba. Zkouška byla úspěšně splněna jen tehdy, když mladík nebyl po celou dobu spatřen.³⁸

³⁶ MCCONNELL, N. A. *How the Citizen-Warrior was created in Classical Athens and Sparta*. Glasgow, 2014, s. 104. PhD. Thesis. School of Humanities College of Arts University of Glasgow. Thesis Supervisor Lisa Hau.

³⁷ BORSKÁ, K. *Výchova chlapců ve Spartě, Obraz agoge v athénské histografii v kontextu spartsko-athénské soupeření*. Praha, 2009, s. 74. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Jana Keparťová.

³⁸ BORSKÁ, K. *Výchova chlapců ve Spartě, Obraz agoge v athénské histografii v kontextu spartsko-athénské soupeření*. Praha, 2009, s. 74. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Jana Keparťová.

Jakou měla krypteia ve skutečnosti podobu, není zcela jasné. Touto otázkou se zabývá hned několik novodobých historiků, ale jejich názory se často rozcházejí. Podle Platóna byla brána jako vytrvalostní cvičení, které mělo vojáky naučit, jak přežít v obtížných podmínkách, zatímco Plútarchos ji popisuje jako státem řízené vraždění heilótů.

3.1.5 Hrdinská smrt

Po celou dobu výchovy se spartští chlapci seznamovali se smrtí, ať už přímo, či nepřímo. Od dětství se učili ovládat své potřeby v podobě chladu, jídla, bolesti a jiných strádání, aby nakonec dokázali ovládnout i vlastní smrt. Spartané jistě nevěřili, že jsou nesmrtelní, ale věřili v příběhy z Iliady o hrdinských činech, které z nich učiní legendy. Věřili ve své zákony, které byly více než jejich život, a zemřít pro svou obec bylo ctí. Proto byli spartští vojáci považováni za ty nejodvážnější válečníky, kteří na bojištích prokazovali velikou odvahu a výdrž. Takto to popisuje Herodotos: „*Protože Řekové věděli, že smrti neujdou z rukou těch, kdo obešli pohoří, nešetřili proto proti barbarům sil a konali divy šílené odvahy*“³⁹ (Herodotos. VII/223).

Spartané na rozdíl od ostatních Řeků nepochovávali své mrtvé za městem, ale naopak v nejfrekventovanějších částech města. Lykúrgos nakázal, aby byli pohřbíváni ve městech poblíž chrámů. Dále se snažil docílit toho, aby se mladíci již od dětství nebáli smrti a netrnuli hrůzou při pohledu na ni. Takto byli ve městech pochováni ti nejlepší muži a chlapci je tak mohli vnímat jako vzor a poučit se z nich. Díky této výchově byli Spartané zvyklí na smrt a neutíkali z boje.⁴⁰

Pro spartského muže bylo největší ctí padnout v boji vedle svých druhů. Ne každá smrt však byla stejná. Za krásnou smrt byla považována ta, která bojovníka potká v první linii, kde pevně stojí po boku svých druhů až do posledního dechu. Když spartská falanga stojí proti svému nepříteli, neukáže svá záda, nedá se na ústup a raději bude bojovat do posledního muže. Spartánům přímo zákony nařizují, že nesmí odhodit své zbraně, protože jen zbabělec opustí své druhy. Tak i praví nápis u Thermopyl: „*Lakedaimónským*

³⁹ HERODOTOS. *Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy*. Přeložil Jaroslav Šonka. Praha: Nakladatelství Odeon, 1972, VII/223.

⁴⁰ BORSKÁ, K. *Výchova chlapců ve Spartě, Obraz agoge v athénské histografii v kontextu spartsko-athénské soupeření*. Praha, 2009, s. 28. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Jana Keparťová.

*o nás, cizince, svědectví vydej, tady že každý z nás padl; jejich tak kázal nám řád*⁴¹ (Herodotos VII/228.). Ve Spartě na rozdíl od Athén byl trest za zbabělost státní záležitostí. Tresty to byly velice kruté a provinilci byli vystavováni výsměchu, extrémnímu utrpení, nebo dokonce smrti. Plútarchos popisuje, že tito muži měli zakázáno zastávat jakékoli veřejné úřady. Museli si oholit půlku svého vousu, druhou půlku nechat dlouhou a oblečení museli být do neohrabaných hadrů, aby je každý hned poznal. Kdokoliv takového muže potkal, mohl jej beztrestně udeřit. Také byl vyloučení ze sňatku a produkce spartských dětí, aby z něj nevzešla další generace zbabělců. Žádná rodina nesměla dovolit, aby se jejich dcera vdala za zbabělce, jinak by vystavila celou svou rodinu hanbě.⁴²

3.2 Výstroj a výzbroj spartského vojáka

*„Plútarchos (Vit. Ages. 34. 7–8) popisuje, jak během překvapivého útoku thébského vojevůdce Epameinóda na Spartu v roce 362 př. N. l. Isadás, syn Foibidův, bojoval nahý a bez zbroje, jelikož si právě natíral tělo olejem. Vyběhl z otcova domu jen s mečem a oštěpem a hnál se přímo do středu bojujících. Z bitvy vyšel bez jediného zranění. Po bitvě ho efotové vyznamenali za odvahu věncem a pak mu uložili pokutu tisíc drachen za to, že riskoval svůj život beze zbroje. Zbroj, která se nosila do bitvy, byla pravděpodobně přesně předepsána*⁴³ (Sekunda 2008, s25).

3.2.1 Kopí

Základní výzbrojí každého spartského hoplita bylo kopí a štít. Kopí bylo hlavní útočnou zbraní, kterou měl mít každý voják během tažení u sebe. Skládalo se ze dvou částí. Tělo kopí neboli ratiště bylo zhotoveno z jasanového dřeva, které bylo ideální, protože jeho struktura má dlouhá rovná vlákna, a tudíž jej bylo možné rozřezat na dlouhé a rovné kusy lépe než jiné dřeviny. Kromě toho je jasan pevný a lehký, což bylo pro kopí ideální. Druhou částí kopí byla hlavice ve tvaru listu vyrobená ze železa. Později se kopí ještě rozšířilo o třetí část, kterou bylo bronzové nákončí špice, jež sloužilo k tomu, aby bylo

⁴¹ HERODOTOS. *Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy*. Přeložil Jaroslav Šonka. Praha: Nakladatelství Odeon, 1972, VII/223.

⁴² MCCONNELL, N. A. *How the Citizen-Warrior was created in Classical Athens and Sparta*. Glasgow, 2014, s. 102. PhD. Thesis. School of Humanities College of Arts University of Glasgow. Thesis Supervisor Lisa Hau. s. 65. Plútarchos, *Agesilaus* 30, 2–3.

⁴³ SEKUNDA, N. *Spartské vojsko*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008, s. 25. ISBN 978-80-247-2368-6.

možné ho zabodnout do země a dřevěné ratiště přitom nebylo vystaveno vlhké hlíně a nehrozila mu hniloba.

3.2.2 Štít

Další velmi důležitou součástí výzbroje byl hned po kopí štít. Voják, který svůj štít odhodil, byl vždy velmi přísně potrestán, neboť štít nebyl určen pouze pro svou vlastní ochranu, ale sloužil ku prospěchu celého šiku. Válečník bez štítu tedy nemohl bránit své druhy v boji, a musel být proto potrestán. Hoplitský štít se objevuje až kolem roku 700 př. n. l. Vyroben byl z dřevěných latí, které byly spleené do jednoho celku a následně potaženy kůží. Byl kulatý a měl miskovitý tvar. Okraje měl rovné a potažené bronzovým plechem. Držení štítu spočívalo ve dvou chytech. První se nacházel uprostřed štítu a sloužil k provlečení levé ruky až po loket. Na okraji štítu byl pak kožený nebo provazový úchyt, za který jej válečník držel. Na vnější straně se mohl nacházet bronzový symbol a vnitřní strana za loktem a ramenem byla vyztužena bronzovými pásy.

Změna v konstrukci štítu nastala na konci 6. stol. př. n. l., kdy byl štít kompletně pokryt bronzovým plátem a jeho zakřivení bylo mnohem hlubší. Štíty byly totožné zvláště poté, co Lakedaimonští kolem let 475–450 začali používat jednotný státní symbol. V praxi skládali spartští vojáci během odpočinku štíty a zbraně na hromadu, proto by bylo obtížné najít vlastní štít, pokud by neměl jmenovku.

3.2.3 Meč

Meč lakedaimónského vojáka nebyl příliš zvláštním druhem vybavení až do 5. stol. př. n. l., kdy se začal zkracovat. Jednalo se o neobyčejně krátký meč, který připomínal spíše dýku. Ke zkrácení zřejmě došlo proto, aby se dal lépe využít v tlačenci, k níž docházelo po středu dvou falang. Většina Řeků využívala spíše sečné meče, a to k vedení útoku shora na hlavu. Spartští vojáci však používali tento krátký meč, kterým útočili z blízka na tělo a slabiny. Tyto útoky byly velmi účinné především v době, kdy docházelo k odkládání pancíře.

3.2.4 Pancíř

V archaické době se využíval takzvaný „zvonový“ pancíř. Ten se vyznačoval vyhnutým okrajem v pase a připomínal tak rozšířený okraj zvonu. Na pancíři bylo vyznačováno svalstvo. Zpočátku to bylo pouze rytím a později bylo částečně vymodelováno a vyzdobeno různými ornamenty. Kolem 5. stol. se pancíř proměňuje a vyobrazení svalstva na něm je již úplně a plně anatomické. Anatomický pancíř kopíruje muskulaturu těla a místo vyhnutých zvonových okrajů je spodní část pancíře vykrojena tak, aby umožňovala lepší pohyb v kyčelním kloubu, a jeho přední část byla prodloužena, aby zakrývala břicho a částečně chránila i slabiny. Kolem let 450–425 př. n. l. přestávají Lakedaimonští pancíř úplně používat. Důvodem zřejmě byla snaha o dosažení co největší pohyblivosti na bitevním poli, ale především potřeba rychlého přesunu vojska během válečného tažení. Přibližně v roce 360 př. n. l. se pancíř opět objevuje, a to patrně jako odpověď na změnu bitevní taktiky.

3.2.5 Přilba

Další důležitou částí zbroje lakedaimonského vojáka byla přilba. Jejím nejpoužívanějším typem v archaickém období byla tzv. korintská přilba, a to nejenom ve Spartě, ale po celém Řecku. Jednalo se o uzavřenou přilbu, která chránila kompletně hlavu, a proto byla velmi vhodná v hoplítském boji s kopím. Její nevýhodou bylo, že omezovala rozhled a sluch. Kolem 5. stol. n. l. se začala lakedaimónská taktika vyvíjet, a tak bylo třeba korintskou přilbu nahradit právě kvůli jejím špatným vlastnostem. V taktice se začalo využívat stále většího množství manévřů, které falanga vykonávala na signál trubky. Proto museli vojáci dobře slyšet a vidět, aby mohli včas reagovat na určitý signál. Z toho důvodu se začala využívat přilba typu *pilos*. Přibližně ve stejné době se také přestal využívat pancíř.

Jednalo se o plstěnou čapku většinou kónického tvaru s lehce zakulacenou špičkou. Její tvar vycházel z tvaru bronzové přilby. Čapka se pravděpodobně nosila pod přilbou kvůli většímu pohodlí. Tato přilba měla velkou nevýhodu v tom, že nechránila vojáka před šípy. Lakedaimonští tento typ používali do konce klasické doby, ačkoli ve spoustě jiných vojsk byla již nahrazena uzavřenějším typem.

3.2.6 Ostatní zbroj

Součástí zbroje byly také chrániče holení, které byly přichyceny díky ohebnosti kovu. Zpočátku byly kratší, nechránily tak nohu v oblasti kolene. Později se náhlenice prodloužily směrem nahoru, aby chránily koleno, a také dolů pro ochranu kotníku. Koncem 5. stol. př. n. l. byly z výzbroje odstraněny, protože se začala prosazovat snaha o dosažení co největší pohyblivosti, náhlenice byly tedy pro vojáka postradatelné.

Další součástí zbroje byly také chrániče horní a spodní části paže, která nebyla chráněna štítem, dále chrániče steh, kotníku a nártu.

Kolem let 530–525 př. n. l. se však zvyšovalo napětí mezi řeckými státy a Persií a válka byla téměř nevyhnutelná. Pravděpodobně z tohoto důvodu muselo dojít k přizpůsobení taktiky boje, aby hoplité dokázali odolávat mohutnému ostřelování lučištníky. Tato taktika spočívala v napadení perských lučištníků v běhu, tím jim nebyla poskytnuta dostatečná doba na ostřelování. Proto došlo k odstranění této doplňkové zbroje, aby byli vojáci schopni co nejrychleji zkrátit vzdálenost na bojišti.

3.2.7 Oděv

Základní součástí oděvu byla tunika, tzv. *chitón*. Později byla tato tunika nahrazena novějším typem nazývaným *exómis*. Ta původně nosili řemeslníci, neboť jim umožňovala uvolnit z tuniky pravou paži, takže jim nepřekážela v práci. V 5. stol. př. n. l., kdy došlo k odložení pancíře, začali tuto tuniku využívat také lakedaimónští válečníci. Měla nad pravým ramenem šev, který bylo možné povolit a uvolnit tak v boji pravou ruku.

Součástí oděvu byl také plášť. Sparťané nosili tzv. *tribón*, který byl dlouhý, lehký a nosil se ovinutý kolem těla. Nosili ho jak chlapeci, tak dospělí muži po celý rok, aby byli lépe připraveni na horko v letních dnech a stejně tak na zimu v zimním období.

Tunika i plášť měly sytě rudou barvu. Krvavě rudá měla v nezkušeném nepříteli vzbuzovat hrůzu, působila tak jako psychologický efekt v bitvě. Další výhodou bylo, že pod rudou barvou nebyla vidět zranění.

Co se týče obuvi, většina vykonávaných prací či tělesných cvičení byla prováděna bez bot. Boty se využívaly jen při některých činnostech, jako byl například lov. Vojáci pak nosili boty především v zimě, a to hlavně kvůli zahřátí. Běžná obuv byla jen plstěná podrážka, k noze připevněná koženými řemínky. Lakedaimonští, kteří byli členy elitní skupiny *krypteii*, neměli boty vůbec. Spartští chlapci během výcviku boty také nenosili, aby si jejich nohy nepřivykly na pohodlí.

Výrazným znamením Lakedaimonských byla úprava jejich vlasů. Muži, kteří překročili mladistvý věk, si nechávali narůst dlouhé vlasy, protože věřili, že tak budou vypadat větší a vznešenější. V archaické době byly dlouhé vlasy považovány za symbol vznešenosti a označovali se tak aristokraté. Mimo spartská území byly dlouhé vlasy považovány za symbol sympatií ke Spartě.⁴⁴

3.3 Organizace a strategie spartského vojska

Základní jednotkou spartského vojska byla takzvaná *lochos*. Každá vesnice neboli óba posílala do boje jeden lochos. Z počátku činilo vojsko o pěti lochos 4 500 mužů a bylo složeno ze 30 *triákades* po 30 mužích. V bitvě u Plataj v roce 479. př. n. l. ale podle Hérodota představovalo pět lochů už 5 000 mužů, nebyly již tvořeny triákás o 30 mužích, ale *pentékostys* o 50 mužích. Tento nárůst byl pravděpodobně způsoben nárůstem spartské populace, nebo byla provedena reforma kvůli začátku války s Tegeou.

Později však klesl počet bojeschopných spartských válečníků na pouhých 2 560 mužů. To bylo zřejmě způsobeno velkým úbytkem populace, ke kterému došlo při zemětřesení v roce 464 př. n. l., a následně velkými ztrátami během třetí messénské války, která nastala hned poté. Jeden lochos tak tvořilo 512 mužů a byl tvořen čtyřmi pentékostye o 128 mužích. Ta se skládala ze čtyř enómotie o 32 mužích.

⁴⁴ Pokud není uvedeno jinak, informace v této podkapitole čerpám z: SEKUNDA, N. *Spartské vojsko*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2368-6.

Nedostatek bojeschopných spartských mužů nakonec dosáhl až tak kritického bodu, že muselo dojít k reorganizaci armády. Vojsko bylo doplněno o perioiki, kteří byli smíšení společně se Spartány. Tím vznikl oddíl *mora*. Ten byl tvořen 576 muži a 100 jezdci. Vojsko bylo rozděleno do šesti mor a jeho celková síla činila 4056 mužů. Jedné more vždy velel *polemarchos* a skládala se ze 4 lochů, 8 pentékostyí a 16 enómotií, která měla 36 mužů.

Důvody pro využívání mor byly především strategické. Během peloponéské války se ukázalo jako velmi výhodné obsazení strategických bodů, a proto byly lakedaimonské posádky trvale umístovány za hranice Lakonie. Tyto posádky se pravidelně střídaly. Princip verbování jednotlivých lochů ve vesnicích se v této době ukázal jako nepraktický, protože pokud byla jednotka ztracena, mělo to velice nežádoucí účinky na jedinou obec. Proto se přestala využívat jako základ pro odvody do armády také *oba*.

Lakedaimonští využívali také ve svých taženích heilóty. Ti většinou sloužili každému hoplítovi jako nosiči výstroje. Jen za velmi výjimečných okolností využívali spartané heilóty jako válečníky. Vojsko vyslané v roce 479 př. n. l. k platajskému tažení bylo složeno z 5 000 hoplītů a z 35 000 heilótů. Tedy každý hoplīt měl přiděleno sedm otroků.⁴⁵

3.4 Závěr kapitoly

Spartané byli nepochybně skvělými válečníky. Aby však tohoto cíle dosáhli, museli projít velmi tvrdou výchovou, která měla oddělit slabé od silných. Jednalo se o velmi elitářský systém, ve kterém spolu chlapci neustále soupeřili a předváděli se, aby dokázali, že oni jsou těmi nejlepšími, a proto si zaslouží své místo mezi elitními válečníky spartské společnosti. Již od dětství byli učeni, aby nikdy neopustili své druhy v boji, nedali na sobě znát bolest ani strach, že smrt na bitevním poli za svou polis je tou největší ctí a hrdinstvím, kterého mohou dosáhnout. V průběhu svého výcviku byli neustále trestáni za jakékoli selhání nebo projev slabosti. Díky tomu se zocelovali jak po fyzické stránce, dokázali snášet velké množství ran, ale také po stránce psychické. Naučili se tak potlačovat bolest a strach. V průběhu zkoušky kryptei byli chlapci odkázáni sami na sebe a museli přežít v těžkých podmínkách po dobu jednoho roku. Skrývali se, živili se lovem

⁴⁵ Pokud není uvedeno jinak informace k této kapitole čerpám z: KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 318–320. ISBN 978-80-7268-844-9.

nebo krádežemi a je možné, že v rámci této zkoušky museli zavraždit i několik nepohodlných heilótů. Pomocí tohoto systému výchovy vytvořili Spartané fyzicky i psychicky velmi odolné vojáky, kteří uměli nejen výborně bojovat, ale také neměli strach ze smrti, ba dokonce ji vítali. Právě díky této výchově byli Spartané tak udatnými a nebojácnými válečníky, což během své historie opakovaně dokázali.

Výzbroj spartských hoplítů nebyla nijak okázalá nebo honosná. Mezi základní vybavení patřil vesměs jen štít a kopí. Ostatní vybavení bylo spíše jen doplňkem. Od 5. stol př. n. l. již neměli ani žádnou zbroj, jen prilbu a chrániče holení. Nicméně díky tomu mohli být v bitvě mnohem pohyblivější a nemuseli nosit přebytečnou zátěž. Spartané často bojovali ve falanze, kde muži stáli těsně vedle sebe a jejich štíty se překrývaly, aby chránili nejen sebe, ale i své spolubojovníky. Své nepřátele pak bodali kopími, která měli opřené o své štíty. Nepřítel se nemohl dostat dostatečně blízko, aby je mohl zranit.

Spartští muži byli bezesporu elitní jednotkou starověkého Řecka. Jejich výcvik a výchova je připravily na jediné povolání, které Spartané vykonávali, a to na vojáka. Jejich smyslem života bylo neustálé zdokonalování válečnických dovedností a jejich cílem zemřít hrdinskou smrtí na bitevním poli.

4 ATHÉNY

Vývoj Athén probíhal úplně jiným způsobem než Sparty. Athény se nacházely v jihovýchodní části středního Řecka na trojúhelníkovém poloostrově.⁴⁶ Na rozdíl od Sparťanů hovořili Athéňané od pradávna o své svobodě, ne že by byli potomky bohů a heroů. Věřili, že jejich původ vzešel z půdy stejně jako obilí. Pokládali se za původní obyvatele kontinentu, ačkoliv i oni vznikli smíšením iónské a mykénské kultury. Svou vesnici pojmenovali Athény, později se z ní stalo město, které dostalo název podle bohyně Pallas Athény. Ta byla bohyní, jež milovala stejně válku, umění i moudrost.⁴⁷

Pokud srovnáme Spartu a Athény, tak Athéňané nehledali své předky v hrdinech a jejich činech, což jim dělalo čest. Tato ideologie byla velice moudrá stejně jako jejich bohyně.

Až do 7. stol. př. n. l. byly Athény jen obyčejnou vesnicí, která však měla něco, co jiné vesnice neměly, něco, co dělalo Athény tak výjimečnými. Jednalo se o vysokou bílou skálu jménem Akropole, jejíž vrchol obíhala zeď z obrovských těžkých kvádrů, o kterých se věřilo, že je zde umístili samotní Kyklopové. Tato mohutná stavba činila Akropoli místem, které chovali v úctě všichni Řekové.

V 7. stol. př. n. l. se v celém Řecku začíná dít něco velmi zvláštního. Většina řeckých polis začíná prudce růst, nabývat na síle, válčit mezi sebou a rozvíjet obchod. Všechny tyto změny se však absolutně vyhýbají Athénám. Zde jako by se nic nedělo. Athény si stále žijí svým životem podle tradic a mírumilovně. Občané uzavírali sňatky a bohatství zůstávalo především v půdě. Někteří občané bohatli a jiní naopak chudli na úkor druhých.

Během zhruba stovky let došlo ke společenskému rozdělení podle majetku.⁴⁸ Bohatá a lepší vrstva společnosti se nazývala *eupatrides*, doslova dobře narození a urození. Jejich urozenost spočívala v majetku, což se jim později nezdálo dostatečné, a proto začali napodobovat ostatní městské státy. Největší roli začaly hrát v Athénách dva rody, a to Peisistratovci a Filaiovci. Tyto rody časem uvěřily, že jejich předkové nevzešli z půdy, ale že jsou potomky mýtických hrdinů. Neztotožnily se však s tradičními athénskými bohy. Peisistratovci považovali za své předky dávné krále Messénie. A Filaiovci spatřovali jako svého předka Aiantova, který byl jedním z hrdinů trojské války.

⁴⁶ PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 493.

⁴⁷ KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 80. ISBN 978-80-7268-844-9.

⁴⁸ MIREAUX, E. *Život v homérské době*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1980, s. 22.

Tyto rody milovaly požitky tělesné i duchovní a díky svému bohatství si je mohly dopřát. K jejich vyhledávání však musely otevřít hranice Athén okolnímu světu, což vedlo k rozvoji obchodu, mořeplavby, ale především k přijetí peněz jako základního platidla.

Peníze však vytvořily novou společenskou vrstvu, tzv. *kakoi*, což znamená neurozené, podvodné. Peníze se tak začaly vyrovnávat půdě, a dokonce časem začaly znamenat i více. Došlo k růstu sociálních rozdílů a střídání mezi chudobou jedněch a bohatstvím druhých. Urození se zadlužovali a prodávali své pozemky. Athény se nakonec dostaly do stavu, kdy je hlad po nové půdě dovedl až k válkám o nová území.⁴⁹

4.1 Výcvik a výchova v Athénách

Athénský způsob výchovy a výcviku probíhal odlišným způsobem než ve Spartě. Athéňané se tolik nezaměřovali na vojenský výcvik, ale spíš harmonickou výchovu. I zde však lze výchovu a výcvik rozdělit do několika etap.

4.1.1 Občanská výchova v Athénách

Athénský způsob výchovy spočíval v uplatňování řeckého ideálu všestrannosti a harmonie spojené s fyzickou zdatností, rozumovou a mravní vyspělostí, tzv. *kalokagathie*. Platón chápal athénskou výchovu jako kombinaci gymnastických cvičení a hudební výchovy.⁵⁰ Gymnastická výchova spočívala ve třech základních složkách. Jednalo se o gymnastiku, jejímž obsahem byla různá gymnastická cvičení, základy branné výchovy a hry. Muzika, spočívala ve výuce hry na lyru a píšťalu, zpěvu a tance. Cílem této složky bylo dosáhnout pomocí hudby harmonického rozvoje mysli i tělesných pohybů. Poslední složkou byla výchova gramatická, tj. výuka čtení a psaní.

Vzdělávání bylo nejdostupnější pro děti z bohatých rodin. Jejich výchova začínala již v raném dětství, když začaly rozumět slovům a chápat jejich význam. V této fázi života byly děti vzdělávány doma především rodiči. Jednalo se hlavně o výchovu mravní, kdy rodiče poukazovali na to, jaké jednání je správné, jaké nikoli.

⁴⁹ Pokud není uvedeno jinak, tak informace k této kapitole čerpán z KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 80. ISBN 978-80-7268-844-9.

⁵⁰ PLATON. *Ústava*. Přeložil Radislav Hošek. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1993, s. 377. ISBN 80-205-0347-1.

Další část vzdělání již probíhala ve školách s učitelem, kde se děti učily psát a číst a následně četly díla básníků. K tomu se učily hudební výchovu a hru na lyru. Jako doplňková výchova pak byla využívána gymnastická cvičení, která mohla tvořit téměř polovinu celkového vzdělání.⁵¹

Chudší část populace pravděpodobně tak vysokého vzdělání nedosahovala a lidé na venkově, kteří neměli příliš velký kontakt s městem, mohli být i úplně negramotní. Spousta Athéňanů tak měla jen základní vzdělání. Měli přístup jen k nízkonákladovým textům. Naučili se tedy číst, ale psát již ne, protože psací potřeby byly velice nákladné.

Vojáky, respektive branci se Athéňané stali v osmnácti letech, kdy byli odvedeni jako *efébové*, a tehdy začínal jejich vojenský výcvik.⁵²

4.1.2 Ephebeia

Ephebeia byla celonárodní služba pro všechny občany. Nejednalo se však jen o obyčejnou vojenskou službu, která měla občany naučit umění války. Byl to spíše trénink občanství, jehož součástí bylo vytvoření pocitu odpovědnosti za blaho společnosti, naučení se disciplíně, morálky a dalších ctností. Na jejich vštěpování mělo dohlížet jedenáct nevojenských úředníků, kteří k tomu byli vybráni.

Tento systém výchovy měl jisté podobnosti s tím spartským. Začínal v 18 letech a trval dva roky.⁵³ V jednom ročníku bylo něco kolem 500 efébů a výcvik vždy probíhal současně ve dvou ročnících. Celkové náklady na oba ročníky činily 271 400 drachen. Vzdělání poskytoval stát a bylo veřejnou záležitostí pod dohledem vybraných občanů. Vzdělávající se byli oděni tak, aby se odlišovali od ostatních občanů, a po ukončení vzdělání se stávají občany polis.

Po shromáždění nových ephébů jim nejprve úředníci nakázali, aby prošli všechny svatyně bohů a bohyň na Akropoli a Agoře. Na tuto túru vyrazili všichni rekruti společně a jejím účelem bylo vštípit jim pocit oddanosti athénským kultům a zakládat jejich vlastenectví na zbožnosti k bohům. Prohlídka svatyní mohla trvat i několik dní. V nich pak ephebové provedli oběti bohům. Tato pouť po svatyních však mohla mít i mytologický efekt, neboť

⁵¹ MCCONNELL, N. A. *How the Citizen-Warrior was created in Classical Athens and Sparta*. Glasgow, 2014. PhD. Thesis. School of Humanities College of Arts University of Glasgow. Thesis Supervisor Lisa Hau. Platón *Prótagoras* 325c–326c

⁵² MIREAUX, E. *Život v homérské době*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1980, s. 85.

⁵³ MIREAUX, E. *Život v homérské době*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1980, s. 85.

mladí rekruti se tak i seznamovali s mýtickými hrdiny, kteří na ně pak působily jako vzor toho, čím se měli stát, tedy obránci a ochránci své vlasti.⁵⁴ Na výcvik dohlíželi paidotribové, jejichž úkolem bylo doplnit vojenskou tělesnou výchovu. Další cvičení spočívala ve výcviku s běžnými zbraněmi, střelbě z luku a házení kopí. Učili se tedy techniky boje na blízko i na dálku. Během výcviku neměli rekruti kontrolu nad množstvím jídla, které jedí, to zajišťovali jejich trenéři. První rok výcviku se efébové věnovali vojenským cvičením. Na počátku druhého roku se konalo v divadle shromáždění, kde museli předvést taktická cvičení, aby dokázali svou obratnost a způsobilost k boji. Po splnění této zkoušky dostali od státu jako odměnu kopí a štít a následně byli posláni do pevností rozmístěných po celé Attice, kde vykonávali strážní službu. Po uplynutí druhého roku byli efébové pochváleni za vzorné plnění zákona a pokynů a byli poctěni zlatým věncem i právem *proedrie*.⁵⁵

Později se tento systém výchovy stal spíše soukromou organizací, která nebyla finančně podporovaná státem. Počet efébů značně klesl pravděpodobně kvůli vysokým nákladům, které si většina populace nemohla dovolit.

4.1.3 Hoplomachia, řecký tanec ve zbrani

Hoplomachio byli v podstatě vojenští sofisté, kteří vyučovali umění se zbraní, působící v Athénách jako součást ephebií a *hoplomachia* se stala vyučovaným předmětem na školách.

Hoplomachia je označení pro boj v těžké zbroji. Tato cvičení zvyšují sílu vojáka, poskytují mu výcvik v ovládnutí jeho zbraní a pomůže mu při pronásledování protivníka nebo při ústupu, je-li linie řecké falangy proražena. Významem je hoplomachia výcvik se zbraní a dovedností jednotlivce v útoku a obraně. To jsou dovednosti, které hoplité potřebovali.

⁵⁴ STEINBOCK, B. A Lesson in Patriotism: Lycurgus' Against Leocrates, the Ideology of the Ephebeia, and Athenian Social Memory. *Classical Antiquity*. 2011, Vol. 30, No. 2, pp. 279–317. DOI: 10.1525/ca.2011.30.2.279.

⁵⁵ MIREAUX, E. *Život v homérské době*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1980, s. 85.

Některé názory však uvádějí, že hoplomachios byli soukromí učitelé, kteří za poplatek poskytovali výcvik se zbraní. V tomto případě by se jednalo o formu výcviku jen pro bohatší občany, protože ostatní by si tento výcvik nemohli dovolit. Protože je tedy tato forma výcviku omezená,, celkový dopad na výcvik athénských vojáků by byl zanedbatelný.⁵⁶

4.1.4 Služba státu

V ideálním případě byla vojenská služba spojena s občanstvím, ctí a mužností. Spousta dochovaných uměleckých děl vykresluje hrdinský obraz válečníka jako občana, který jde z vlastní vůle do boje. Nejdůležitější vlastností, kterou měl voják disponovat, byla bezesporu odvaha. Ideálem athénskému muži je, aby se beze strachu postavil nepříteli v bitvě a riskoval zranění, či dokonce smrt. Občané státu očekávali, že pokud budou hoplité vyzváni k službě, splní svou povinnost, ostatně stát usiloval o vytvoření občana ochotného sloužit. Proto byli občané polis povzbuzováni státem k odvaze, která byla založena na rozumu a intelektu. Trestem za zbabělost, dezerci či jiný obdobný prohřešek bylo zbavení viníka politické a občanské role ve společnosti. Trest spočíval ve vyloučení z veřejných úřadů, omezení vstupu do svatyní, ztráta práva účastnit se shromáždění nebo mluvit v soudních případech.

Trestem za zbabělost nebyla smrt nebo vyhoštění, a to z prostého důvodu. Občan, který byl potrestán za zbabělost, zůstával občanem polis, aby zůstal všem v povědomí jako připomínka a odstrašující příklad ostatním občanům. Naopak voják, který sloužil statečně své zemi, dosáhl veliké ctí. Tím společnost motivovala hoplity, aby vykonávali svou službu statečně a odvážně.

Pokud voják padl při plnění vojenské služby, byl vždy odměněn. Státem mu byly odpuštěny všechny chyby a prohřešky, kterých se dopustil. Jeho tělo bylo uloženo do hrobu k ostatním druhům a stát se postaral o jeho rodinu.⁵⁷

⁵⁶ Pokud není uvedeno jinak, tak informace k této podkapitole čerpám z: MCCONNELL, N. A. *How the Citizen-Warrior was created in Classical Athens and Sparta*. Glasgow, 2014, s. 110–112. PhD. Thesis. School of Humanities College of Arts University of Glasgow. Thesis Supervisor Lisa Hau.

⁵⁷ Pokud není uvedeno jinak, informace k této podkapitole čerpám z: MCCONNELL, N. A. *How the Citizen-Warrior was created in Classical Athens and Sparta*. Glasgow, 2014, s. 57. PhD. Thesis. School of Humanities College of Arts University of Glasgow. Thesis Supervisor Lisa Hau.

4.2 Výstroj a výzbroj athénských hoplítů

Jak už jsem popisoval výše, k základnímu vybavení každého athénského hoplíta patřilo kopí a štít, jež mohl obdržet každý občan po dokončení prvního roku svého výcviku. V této části práce bych se však chtěl více věnovat konkrétnímu vybavení athénských hoplítů.

4.2.1 Štít

Řecké hoplity charakterizoval především jejich velký štít nazývaný *aspis*. Ten se velmi podobal tomu spartskému. Jednalo se o velký kulatý a vypouklý štít, jehož průměr byl okolo jednoho metru a z vnější části jej pokrývala slabá vrstva bronzu, jež představovala významný pokrok v kovářských technologiích, protože původně byl štít zpevněn bronzovým pásem pouze po obvodu. Vnější vrstva pak byla pokrývána různými symboly, které měly spíše charakter osobního odkazu.⁵⁸

4.2.2 Kopí

Stejně jako spartští hoplité používali i ti athénští jako primární zbraň kopí. To tvořilo hlavní zbraň athénského vojáka a nijak zvlášť se nelišilo od kopí Spartanů. Tělo kopí bylo zhotoveno z jasanového, dubového či borového dřeva. Hlavice kopí byla ze železa a měla tvar listu. Poslední částí bylo bronzové nákončí, které umožňovalo kopí zapíchnout do země a chránilo tak násadu před hnilobou.⁵⁹

4.2.3 Přilba

Druhou významnou částí zbroje byla bronzová a uzavřená přilba nazývaná *kranos*. Její vzhled se postupně měnil, ale ve vojsku se mohlo vyskytovat i několik jejích různých druhů, protože se často dědila z otce na syna.

⁵⁸ KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 211. ISBN 978-80-7268-844-9.

⁵⁹ CARTLEDGE, P. Hoplites and Heroes: Sparta's Contribution to the Technique of Ancient Warfare. *The Journal of Hellenic Studies*. 1977, Vol. 97, pp. 11–27. DOI: 10.2307/631018.

Korintská přilba, která měla velké lícnice a zakrývala tak velkou část tváře, se začala používat už kolem 8. stol. Př. Kr. Tento tvar se však v průběhu let změnil, protože měl velké nevýhody. Byla vykována z jednoho kusu bronzu většinou na míru a kvůli svému uzavřenému vzhledu neumožňovala periferní vidění, ale především v ní nebylo slyšet. V 7. stol. Př. Kr. se objevila helma illyrská, která částečně tyto nevýhody odstraňovala. Byla vykována ze dvou kusů a přední část měla zcela otevřenou. Lícnice byly vytvarovány tak, aby nepřekážely uším a aby bylo možné v přilbě slyšet. Okolo 5. stol. Př. Kr. prošla i korintská přilba úpravou, byly rozšířeny oční otvory a díky tomu umožňovala větší rozhled a stala se nejpoužívanějším typem přilby.⁶⁰

4.2.4 Kyrys a náhlenice

Zbroj byla zpravidla dvojitá s jedním plátem na prsou a druhým na zádech. Tvořila třetí část ochranné zbroje a i ona prošla určitým vývojem. Původně se používaly jen vrstvy slepované kůže či látky. Později byla zbroj rozšířena o bronzové pláty či nanýtované destičky nebo šupiny různých materiálů s převážným využitím bronzu. Takové zbroji se říkalo kompozitní. Kolem 5. stol. Př. Kr. se začal využívat kyrys, jenž svým tvarem úplně naznačoval muskulaturu těla a chránil horní polovinu těla. Tento kyrys sahal pouze do úrovně slabin, a proto genitálie chránila krátká suknice z křidélek či obdélníkových dílů stejného materiálu.⁶¹

Poslední součástí zbroje byly bronzové náhlenice, které zakrývaly i kolena. Náhlenice byly vytvarovány na holeň a v lýtkové části byly otevřené. Oblékání bylo zhotoveno z přirozeně pružného materiálu, který bylo možné roztáhnout do stran. Stejně jako kyrys byly i náhlenice po stranách vystlány vystýlkou, jinak by rozedřely nohy do krve.⁶²

4.2.5 Meč

Nepostradatelnou podpůrnou zbraní byl pak krátký rovný meč s oboustranným ostřím zvaný *xiphos*, nebo zakřivený šavlovitý meč, který připomínal mačetu nebo středověký falchion. Tento meč se nazýval *kopis* neboli sekáček. V boji se však primárně využívalo

⁶⁰ KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 211–212. ISBN 978-80-7268-844-9.

⁶¹ KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 212–213. ISBN 978-80-7268-844-9.

⁶² KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 212–213. ISBN 978-80-7268-844-9.

kopí a meč byl užitečný v případě, že se kopí zlomilo nebo že byl nepřítel tak blízko, že jeho použití bylo neúčinné. Vybavení athénskéhoplíta bylo ve spoustě ohledů totožné s vybavením spartského vojáka. U athénské armády se dá předpokládat, že ne všichni hoplité měli stejné vybavení, neboť z dochovaných pramenů je patrné, že se athénská armáda skládala z branců, kteří si své vybavení často pořizovali sami nebo jej dědili po svých otcích. Možnosti některých společenských vrstev pořídit si kvalitní vybavení bylo omezené oproti bohatším.⁶³

4.3 Organizace a strategie athénskéhoplíta

Území celé polis bylo rozděleno na několik správních okrsků, označených jako *démy*, do nich byli začleněni všichni svobodní občané. Shromažďování občanů v Athénách pak měli na starost zástupci těchto démů, jejich delegáti nebo poslanci. Aby některý z těchto vyslanců nemohl získat příliš velkou moc, měl systém pojistku, která bránila korupci či osobním ambicím. Ta spočívala ve spojení démů do *trittyí*, tedy třetin. Ty vyjadřovaly územní odlišnosti a rozdělovaly se na městskou, pobřežní a horskou nebo vnitrozemskou. Trittyí bylo celkem třicet ve třech oblastech. Deset městských, deset pobřežních a deset vnitrozemských či horských. Trittye ležela podél hlavní cesty do Athén, což urychlovalo mobilizaci vojska. Ještě vyšší uskupení těchto třetin pak byla *fýla*, která musela obsahovat vždy po jedné trittyi z každé geografické oblasti. Fýla tedy obsahovala vždy tři losem určené trittye, z nichž každá poskytovala pro vojsko 300 hoplítů, což značí, že deset fýl mohlo teoreticky vytvořit brannou sílu o 9000 těžkooděnců.⁶⁴

Po této mobilizaci se vojsko dalo na pochod. Přesun terénem probíhal v koloně a na bitvu se pak seskupil do linie. Všechny nepotřebné předměty nechávali vojáci v táborech. Po zaujetí pozic v linii opřeli vojáci těžké štíty o zem a kopí zapíchli do země. Na povel se začala celá linie pohybovat vpřed v pomalém tempu za zvuků flétny, aby nedošlo k narušení linie. Ve vzdálenosti zhruba čtyř stadia od nepřítele (jedno stadium bylo 185 metrů) zazněl bojový pokřik. Na vzdálenost jednoho stadia zazněl signál trubky a začal samotný útok. Při něm bylo důležité udržet linii, k čemuž napomáhaly zadní řady, které tlačily na řadu před sebou.⁶⁵ V boji tvořilo linii několik řad, jejichž počet závisel na

⁶³ CARTLEDGE, P. Hoplites and Heroes: Sparta's Contribution to the Technique of Ancient Warfare. *The Journal of Hellenic Studies*. 1977, Vol. 97, pp. 11–27. DOI: 10.2307/631018.

⁶⁴ PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 498.

⁶⁵ KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 215–216. ISBN 978-80-7268-844-9.

situaci, nejčastěji jich ale bylo osm. Linie se udržovala tak, aby se štíty navzájem překrývaly, tudíž štít nekryl jen muže, který jej držel, ale i muže po jeho levém boku.⁶⁶

4.3.1 Athénští hoplité

Ikonickou vojenskou jednotku athénské armády tvořili těžkooděnci neboli hoplité. Tito vojáci vycházeli ze střední třídy athénské společnosti, neboť pořízení hoplítského vybavení nebylo příliš levné a nejchudší vrstvy společnosti by si ho nemohly dovolit. Některé názory však předpokládají, že hoplítské vybavení bylo možné omezit pouze na štít a kopí v nezákladnějším provedení, tudíž by jako hoplité mohli působit i chudší občané. Další názory ukazují, že kolem 5. stol. Př. N. 1. bylo vybavení hoplítům v nouzových situacích poskytnuto státem.

Thukidides v díle Dějiny peloponéské války píše o počtu hoplítů toto: „*Hoplítů prý je třináct tisíc, nepočítá-li se těch šestnáct tisíc, kteří jsou jako posádka v pevnostech a ve strážních oddílech na hradbách*“⁶⁷ (Thukidides 2/13.6. překl. Václav Bahník 1977).

Bohatší občané měli povinnost se vyzbrojit a sloužit v armádě, zatímco u chudších vrstev to byla spíše otázka morálních zásad než právní povinnosti. Toto rozdělení se však v období peloponéských válek změnilo, neboť byla nabízena mzda za službu v armádě, a tak byly možnosti služby širší.⁶⁸

4.4 Závěr kapitoly

Athénský způsob výchovy se od dětství zaměřoval spíše na harmonický rozvoj těla a duše. Nesoustředil se tedy zpočátku na samotný vojenský výcvik, jako tomu bylo ve Spartě, ale spíše na gymnastická cvičení a rozvoj gramotnosti. Děti nejprve vzdělávali jejich rodiče a poté nastoupily do škol, kde se učily především číst a psát.

Athénská společnost se také soustředila na mravní výchovu a respektování zákonů. Fyzická zdatnost však byla vyžadována již od dětství, a proto byla do výuky zařazena i gymnastická cvičení, která mohla tvořit až polovinu celkového vzdělání.

⁶⁶ KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 216. ISBN 978-80-7268-844-9.

⁶⁷ THUKIDIDÉS. *Dějiny peloponéské války*. Přeložil Václav Bahník. Praha: Nakladatelství Odeon, 1977, 2/13.6.

⁶⁸ MCCONNELL, N. A. *How the Citizen-Warrior was created in Classical Athens and Sparta*. Glasgow, 2014, s. 42. PhD. Thesis. School of Humanities College of Arts University of Glasgow. Thesis Supervisor Lisa Hau.

Vojenská služba v Athénách nebyla dobrovolná. Jednalo se o brance, kteří byli odvedeni v osmnácti letech jako ephébové a byla stanovena na dva roky. V této době byl do výchovy zařazen také vojenský výcvik. Rekruti se zde učili zacházet s nejrůznějšími zbraněmi, učili se boj na blízko i na dálku, zlepšovali svou fyzickou kondici a psychickou odolnost. Je možné, že do tohoto výcviku byla zařazena i hoplomachia neboli řecký tanec ve zbrani, není to však zcela jisté. Takto cvičili po dobu jednoho roku. Následně museli splnit zkoušku, kde museli prokázat své nově naučené dovednosti, a pokud ji úspěšně splnili, na následující rok výcviku byli odvedeni do pevností po celé Atice. Zde pak vykonávali strážní službu a v případě potřeby bránili svou zemi.

Vybavení athénských hoplítů bylo obdobné jako těch spartských. Jejich hlavním a nejdůležitějším vybavením bylo kopí a štít. Athénská strategie během boje spočívala v utvoření bojové linie, ve které se štíty jednotlivých vojáků překrývaly a jejich kopí byla vysunuta přes okraj štítu. Takto vytvořili neprostupnou formaci a dokázali si udržet nepřítele dál od sebe a působit mu pomocí kopí veliké škody. Tento systém musel být velmi náročný jak po fyzické stránce vojáků, tak z hlediska sevcíčenosti. Proto museli být vojáci určitě ve skvělé kondici a museli přesně vědět, co mají dělat. Je tedy pravděpodobné, že se vojáci během bojového výcviku učili právě tyto vojenské taktiky, aby jejich chování v boji bylo zcela automatické.

5 NEVOJENSKÉ PROSTŘEDKY VÝCVIKU

V předchozích kapitolách jsem popsal formální prostředky výchovy a výcviku směřující k rozšíření a zlepšení schopností a dovedností nezbytných pro boj. V této kapitole se budu věnovat nevojenským prostředkům výcviku, které byly v životě každého svobodného občana běžné, a to jak v Athénách, tak ve Spartě.

5.1 Lov zvěře

Způsob, jak připravit vojáka na zabíjení, byl vyplněn neformálním způsobem tréninku. Je velmi pravděpodobné, že k tomuto účelu mohl sloužit lov zvěře. Ve starověkém světě byl lov součástí života, ať už jako prostředek ochrany hospodářských zvířat před útokem vlků, nebo jako způsob doplňování stravy. Rovinaté oblasti byly využívány pro zemědělství a lov se uskutečňoval v hornatém prostředí. Proto by byl lov velmi náročnou fyzickou aktivitou, která zvyšovala fyzickou zdatnost a vytrvalost.

Spartské děti měly po celou svou výchovu v agoge jen velmi omezené dávky jídla, proto musely krást, aby své zdroje potravy rozšířily. Je ale velmi pravděpodobné, že si jídlo obstarávaly také lovem. Pro úspěšné kradení je zapotřebí velké spousty dovedností, jako jsou trpělivost, skrývání či mazanost. Všechny tyto dovednosti však jsou potřeba i při lovu, takže je tímto způsobem stále zdokonalovaly a zlepšovaly. Platón se o lovu zmiňuje i ve svém díle *Zákony* v souvislosti s výcvikem chlapců takto: „*Zdá se totiž, že znalost nad jiné důležitá je to, aby všichni zevrubně znali svou vlastní zemi; pro tento účel se má tedy mladý muž zabývat honbou i jiným lovem o nic méně než pro zábavu s tím spojenou a pro užitek, který všem vzniká při takové činnosti*“⁶⁹ (Platón, *Zákony* IV/763).

Lov tedy poskytoval nepopiratelné výhody, které spočívaly ve zlepšení fyzické kondice, seznámení se s orientací v terénu a jejími nástrahami, ve vytrvalosti, síle, celkové odolnosti. Xenofón ve svých dílech popisuje, jak lovit jeleny, kolouchy a zajíce, ale i větší a agresivnější zvěř jako kance.

⁶⁹ PLATÓN. *Zákony*. Přeložil František Novotný. Praha: Nakladatelství České akademie věd, 1961, IV/763.

Lov však mohl být vyhrazen spíše pro vyšší společenské vrstvy nebo alespoň v některých formách. Lze předpokládat, že lov měl několik různých podob. Nejchudší vrstvy společnosti využívaly pro lov sítě, pasti nebo chytaly ryby v době, když neměly žádné jiné povinnosti. Tento druh lovu tak využívaly k rozšíření zdroje potravy. Bohatší občané, kteří měli více času a nezanedbávali tím své občanské povinnosti, kam mohli patřit i hoplité, mohli investovat své peníze do honů a lovů v horách. Mohlo se jednat o formu sportu či zábavy.

Na závěr je možné říct, že lov měl ve starověku několik různých podob. Mohl sloužit jako příprava mladých mužů k vojenské službě. Větší a agresivnější zvěř byla lovena ve skupinách, kde byla zapotřebí kolektivní práce a komunikace, což bylo důležité i v bitvě. Lov sloužil i k udržení fyzické kondice v dobách míru. Nicméně jisté formy lovu byly vyhrazeny pouze pro bohatší občany, a proto měl pouze omezené možnosti využití pro výcvik vojáků. Chudší občané však mohli lovit pomocí pastí nebo rybařit a maso následně zpracovávat, což je mohlo do jisté míry psychicky zocelit pro případnou bitvu.⁷⁰

5.2 Neúmyslné formy výcviku

Společnost mohla své vojáky vycvičit i zcela neúmyslně, prostě jen tím, jak fungovala. Ať už se jednalo o spartskou agoge nebo athénskou ebhebeii, součástí této výchovy byly tělesné tresty, což přetrvalo i pro dospělé občany. Často se stávalo, že za některé trestné činy byl uložen trest nejvyšší, tedy trest smrti. Neustálé vystavování se trestům tak mohlo vést k neúmyslnému zvýšení agresivity u občanů, kteří ji pak mohli projevit v bitevní vřavě.

Další zdroj neúmyslného výcviku mohlo být samotné bojiště. Čím častěji by byl voják vystaven nepříteli na bojišti, tím více by se zlepšovaly jeho schopnosti a dovednosti, ale i další taktiky, které by mohl odpozorovat od svého nepřítele. Spartský král Lycurgus dokonce zakázal opakovaná válečná tažení proti stejnému nepříteli, protože tím by jej vycvičil. Bojiště se tak mohlo stát potenciálním prostředím, ve kterém se mohl jednotlivý voják poučit od svého protivníka nebo druhá, jaké techniky jsou nejúčinnější a jak lépe používat své zbraně, štít či jak se co nejefektivněji pohybovat. Voják, který se opakovaně

⁷⁰ Pokud není uvedeno jinak, tak informace k této kapitole čerpám z: MCCONNELL, N. A. *How the Citizen-Warrior was created in Classical Athens and Sparta*. Glasgow, 2014, s. 123. PhD. Thesis. School of Humanities College of Arts University of Glasgow. Thesis Supervisor Lisa Hau.

vyskytl v boji, však nezlepšil jen svou kondici nebo technické dovednosti, ale postupem času mohl i jistým způsobem přivyknout na hrůzy války a mohl ji tak snášet lépe i po psychické stránce.⁷¹

5.3 Atletika jako prostředek výcviku

Z pohledu moderního myšlení by byl trénink atletických cvičení velmi přínosný pro výcvik vojáka. Běžecká cvičení by zlepšovala kardiovaskulární systém, box či zápas by byl velmi užitečný při boji tváří v tvář nepříteli a zároveň umožňoval vojákům zvyknout si na agresivitu nepřítele.

Jakým způsobem byl však atletický trénink přínosný pro vojáka ve starověkém Řecku? V celém Řecku měl sport významné místo v každodenním životě. Každý Řek měl dbát jak o svou duševní stránku, tak o svou fyzickou stránku. Tento způsob života byl nazýván *kalokagathia*, tedy ideální harmonie těla i duše. Ve většině obcí byl sport však pouze výhradou svobodných mužů.⁷²

Řecko je také spojeno s nejslavnějšími panhelénskými hrami. Olympijské hry se poprvé konaly v roce 776 př. N. l. a tímto rokem také začíná řecký kalendář. Po jejich konání byl vyhlášen všeobecný mír především proto, aby se mohli dostavit ti nejlepší sportovci. Tyto hry měly být poctou pro největšího olympského boha Dia. Sportovci soutěžili v běhu, pětiboji, zápase či ve vozatajských závodech. Vítěz se dočkal veliké slávy a na jeho počest mu dokonce byla na Olympii vztyčena socha. Olympijské vítězství mělo velký význam i pro celou obec. Vítěz zde byl oslavován a za odměnu dostal svou sochu a celoživotní slávu.⁷³

Jaký však měla atletická cvičení význam pro funkci armády? Fyzická zdatnost je bezpochyby důležitým prvkem války. Nicméně pokud se zaměříme na rozdíl v přípravě sportovce, který podával výkony na sportovních hrách či olympiádě, a vojáka, který se musel připravit na bitvu, narazíme na několik významných rozdílů. Aby sportovec dosahoval požadovaných výsledků, musel by mít vysoký příjem potravin bohatých na

⁷¹ MCCONNELL, N. A. *How the Citizen-Warrior was created in Classical Athens and Sparta*. Glasgow, 2014, s. 138. PhD. Thesis. School of Humanities College of Arts University of Glasgow. Thesis Supervisor Lisa Hau.

⁷² KÖSSEL, J. a kol. *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*. Praha: Karolinum, 2004, s. 6. ISBN 80-246-0802-2.

⁷³ KÖSSEL, J. a kol. *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*. Praha: Karolinum, 2004, s. 8. ISBN 80-246-0802-2.

bílkoviny, zatímco voják měl jen omezené přídělky jídla. Sportovec by také musel pravidelně trénovat, často s pomocí trenérů na sportovištích, která nutně nemusela být veřejná. To znamená, že za svůj trénink musel vynaložit nemalé jmění, což by si každý voják nemohl dovolit. Ještě je zde jeden důležitý aspekt, a to samotné sportovní disciplíny. Jejich obsah se příliš neshodoval s dovednostmi, které válečník potřeboval využívat v boji. Například hod diskem byl pro vojáka v boji neúčinný stejně jako hod oštěpem. Vojáci pro boj využívali především kopí, kterým drželi protivníka před sebou. Pokud o něj v boji přišli, zbytek bitvy museli bojovat bez své primární zbraně. Samozřejmě zde byly i jiné sportovní disciplíny jako box či zápas v *pankration*, které by se v boji daly využít.

Závěrem lze říct, že atletická cvičení měla jistý přínos pro výcvik vojáka ve starověkém Řecku. Jejich využití bylo však omezené z hlediska nákladnosti a zaměření. Atletická cvičení byla součástí každodenního života ve Spartě, o čemž se zmiňuje jak Herodotos, tak Xenofón. I v Athénách byla pravděpodobně snaha zpřístupnit atletiku pomocí veřejných tělocvičen. Nicméně pokud by se měl atletickým cvičením věnovat každý voják, bylo by to velmi nákladné jak na přípravu, tak z hlediska stravy, ale ani využití takového sportovce v bitvě nemuselo být přínosné.

6 VYUŽITÍ ARMÁDY BĚHEM ŘECKÝCH VÁLEČNÝCH KONFLIKTŮ

Cílem této kapitoly není podrobně rekonstruovat válečné konflikty starověkého Řecka, ale jen připomenout některé momenty, kdy se vojenská výchova a výcvik, pěstované v řeckých městských státech, dočkaly svého praktického uplatnění.

6.1 Řecko-perské války

V roce 500 př. N. l. se Řekové přidali k povstání íónských řeckých měst v Malé Asii proti mohutné Perské říši. Sparta nejprve pomoc odmítla, protože si uvědomovala sílu Persie, nicméně Athény se do této vzpoury zapojily a vyslaly na pomoc 20 válečných lodí. Tato vzpoura byla z počátku úspěšná, Řekům se podařilo dobýt Sardy. Posléze však museli Řekové ustoupit a u Efesu utrpěli porážku. Dobyetí Sardy však mělo významný politický dopad a k povstání se postupně začaly připojovat další řecké městské státy ze severu i jihu. Díky tomu nabylo toto povstání na síle a Perská říše musela vynaložit veliké úsilí k jejímu potlačení. Vyslala silné námořní i pozemní jednotky. Peršané postupně likvidovali nekoordinované řecké síly. V roce 495 Řekové utrpěli rozhodující porážku v námořní bitvě u ostrova Ladé u míletského pobřeží. Do roku 492 byla vzpoura zcela potlačena a Peršané tak znovu dosáhli stavu před povstáním. Král Dáreios pak začal plánovat tažení proti Řekům jako trest za účast v tomto povstání.⁷⁴

Kolem roku 493 se do Athén vrátil Athéňan Miltiadés, vládce thráckého Chersonésu. V Athénách byl však obviněn, že jeho vláda byla tyranidou. Soud jej však zprostil viny, neboť byl vzbouřencem proti Persii. Miltiadés se později stal velitelem celé fýly. V roce 491 poslal král Dáreios do Řecka své posly s žádostí, aby řecké státy uznaly jeho nadvládu.⁷⁵ Herodotos to popisuje takto: „*Rozeslal hlasatele na všechny strany po celém Řecku s příkazem, aby žádali pro krále zemi a vodu*“⁷⁶ (Herodotos, Dějiny VI/48).

⁷⁴ PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 509.

⁷⁵ PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 509–510.

⁷⁶ HERODOTOS. *Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy*. Přeložil Jaroslav Šonka. Praha: Nakladatelství Odeon, 1972, VI/48.

Většina řeckých států Dareiovu požadavku vyhověla, uznala perskou svrchovanost a posílila perskou armádu. Athény a Sparta však tento požadavek odmítly. Když Peršané zamířili do Atiky, vyslali Athéňané posly do Sparty s prosbou o pomoc. Sparta pomoc přislíbila, ale z náboženských důvodů mohla vytáhnout až o týden později. Herodotos píše: „*Vyřídil jim, co mu bylo přikázáno, a oni sice byli nakloněni poskytnout Athéňanům pomoc, ale nemohli tak učinit ihned, protože nechtěli porušit zákon. Byl totiž právě devátý den v měsíci a devátého prý nevyrazí, leda až bude kruh měsíce úplný*“⁷⁷ (Herodotos, Dějiny VI/105).

Athéňané mezitím vyrazili k Marathónu, kde bylo zakotvené perské loďstvo. Následně došlo k bitvě, které se Sparťané neúčastnili, protože dorazili o dva dny později. Athéňané zvítězili díky Miltiadově taktice a obrněným hoplītům, kteří měli nad lehce ozbrojenými jednotkami Persie značnou převahu.⁷⁸ Hérodotos bitvu popisuje takto: „*Athéňané se klusem hnali proti barbarům. Vzdálenost mezi oběma vojsky činila aspoň osm stadií. Když je Peršané viděli, jak se blíží poklusem, chystali se je odrazit. Měli za to, že se Athéňané ke své úplné zkáze docela zbláznili, když viděli, jak je jich málo, a že se k nim ženou poklusem, aniž by měli na pomoc jízdu a lučištníky. Taková byla jejich domněnka. Athéňané však na ně padli v sevřených řadách a bojovali tak, že to stojí za vyprávění. Vždyť to byli první ze všech Řeků, pokud víme, kteří se na nepřátele vrhli ztečí, a první, kdo vydrželi pohled na perský šat a na muže v něm oděné*“⁷⁹ (Herodotos, Dějiny VI/361).

Z této pasáže je zřejmé, že Athéňané v této bitvě zvítězili díky obrovské statečnosti a disciplinovanosti. Museli běžet ve své zbroji, v rukou drželi štít a kopí a hnali se proti nepříteli, aby co nejrychleji zkrátili vzdálenost mezi nimi. Když dorazili na místo střetnutí, stáli bok po boku v jedné linii, aby se mohli chránit navzájem. Tato pasáž dokazuje, že vojáci museli být nejen na vysoké fyzické úrovni, ale také značně disciplinovaní na to, aby udrželi řadu po celou dobu běhu a pustili se s nepřítelem do boje v jedné celistvé formaci.

⁷⁷ HERODOTOS. *Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy*. Přeložil Jaroslav Šonka. Praha: Nakladatelství Odeon, 1972, VI/105.

⁷⁸ PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 510.

⁷⁹ HERODOTOS. *Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy*. Přeložil Jaroslav Šonka. Praha: Nakladatelství Odeon, 1972, VI/361.

V roce 483 byla v atických stříbrných dolech objevena nová žíla. V té době byl vůdcem Athén Themistoklés, který přesvědčil athénský sněm, aby bohatství z těchto dolů bylo využito ke stavbě lodí. Základnou pro nové loďstvo mělo být město Peiraieus. Tyto vojenské přípravy měly být původně zaměřené proti Agídě, je ale pravděpodobné, že měly obranný význam proti možnému útoku z Persie. Perský král Xerxés na naléhání svých rádců se v roce 481 v Sardech postavil do čela armády, která o rok později v počtu 150 000 mužů a s více než tisícem lodí vyrazila k Řecku.⁸⁰ Řekové proto vytvořili alianci proti Peršanům, v jejímž čele stála Sparta. Tato aliance se pak rozhodla bránit přístup do středního Řecka, konkrétně na pevnině u Thermopylského průsmyku a na moři u ostrova Euboie, u mysu Artemis.⁸¹ K Thermopylu vyrazilo spartské vojsko pod vedením krále Leonida, ale kvůli posvátnému olympijskému příměří směl s sebou vzít jen tři sta mužů. Herodotos napsal: „*Ten tedy šel tenkrát do Thermopyl, vybrav si ustanovených počet tři set mužů, a to takových, kteří měli děti*“⁸² (Herodotos, Dějiny VII/205).

Těchto tři sta mužů však bylo elitním jádrem spartské armády. Leonidas po cestě k Thermopylům nabíral vojáky z ostatních poleis, získal téměř pět tisíc vojáků. Leonidas průsmyk vybral především kvůli strategické výhodě, kterou poskytoval. Zde se pak utábořil a poslal asi tisíc Fókijců, aby obsadili horskou stezku, kterou je mohlo perské vojsko obejít. Stejně jako spartský král na pevnině vybral i Themistokles příhodné místo k obraně. Své loďstvo zakotvil na jižní straně ostrova Euboie v mysu Artemis. I toto bylo příhodně zvolené místo, neboť pevninský břeh byl skalnatý a nevhodný pro přistání perského vojska, zatímco na břehu ostrova byla oblázková pláž, na kterou mohli Řekové vytáhnou své lodě. I zde však byla slabina, neboť ostrov bylo možné obeplout podél východního břehu ostrova.⁸³

V následujících dnech došlo ke dvěma významným bitvám řecko-perské války, které se zapsaly do dějin. Bitva u Thermopyl zuřila dva dny a Řekové zde prokázali obrovskou odvahu, skvělý výcvik i výborné taktické dovednosti, s jejichž pomocí dokázali zadržet obrovskou přesilu Peršanů. Řekové pod vedením spartského krále Leonida využili zúženou soutěsku a tím zbavili svého nepřítele početní převahy. Zde pak utvořili těsnou formaci. Štít překrývající štít, aby nechránil jen sebe, ale i ostatní. Toto byla spartská

⁸⁰ PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 512.

⁸¹ PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 513

⁸² HERODOTOS. *Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy*. Přeložil Jaroslav Šonka. Praha: Nakladatelství Odeon, 1972, VII/205.

⁸³ KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011, s. 297. ISBN 978-80-7268-844-9.

falanga. Takto se učili Spartané bojovat celý život. Zde pak dva dny odolávali perské přesile pomocí této taktiky, kopí a štítů, které byly delší a pevnější než perské vybavení. Tento boj musel být velmi vyčerpávající a dlouhý, přesto Řekové neustoupili. Hérodotos popisuje počínání Řeků v bitvě takto: „*Lakedaimonští bojovali výtečně a na těch, kdo bojovat neuměli, ukazovali, že oni umí bojovat velmi dobře*“⁸⁴ (Hérodotos, Dějiny VII/211).

Ani jedna z těchto dvou bitev neskončila úspěchem Řeků, ale je zřejmé, že v obou případech předvedli, že umí bojovat. Z taktického hlediska prokázali, že při výběru vhodného místa ke střetu mohou nepřítele zbavit výhody jeho početní převahy. V případě bitvy u Thermopyl měli Řekové také výhodu lepšího vybavení, které jim umožnilo nepustit nepřítele mezi sebe a způsobovat mu obrovské ztráty. Spartané udržovali pevnou falangu a odráželi jeden útok za druhým, museli tak využít svůj vojenský výcvik a předvést, že jsou na vysoké fyzické úrovni. V obou případech čelili Řekové velké přesile a po dobu dvou dnů odráželi nepřátelské útoky. V neposlední řadě se zde také projevila řecká výchova, která se zaměřovala na občanství a vlastenectví. Řekové totiž neustoupili. Neustoupili ani poté, když zjistili, že nemohou vyhrát. Věděli, že zemřou, přesto se rozhodli bojovat až do konce, neboť pro ně byla čest zemřít pro svou polis.

6.2 Peloponéské války

Když se podařilo řecké koalici odrazit perský útok, zbavit Řecko útočníků a osvobodit Egejské moře od perské nadvlády, došlo k založení délského námořního spolku, v jehož čele stanuly Athény, jež s jeho pomocí dokázaly vybudovat velmi silné loďstvo a získat tak nadvládu nad Egejským mořem. Vztahy mezi Spartou a Athénami se začaly postupně zhoršovat. Roku 462 Athény vyhověly spartskému požadavku o pomoc proti vzpouře heilótů a vyslali na pomoc 4 000 těžkooděnců. Tato armáda se však téhož roku vrátila zpět, protože Spartané se obávali athénské „novotářství“, jež se projevovalo sympatiemi s Messénany, a proto je poslali zpět. Následně bylo spojenectví vypovězeno.

⁸⁴ HERODOTOS. *Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy*. Přeložil Jaroslav Šonka. Praha: Nakladatelství Odeon, 1972, VII/211.

Hned po zrušení spojenecké smlouvy s Argem, Megarou a Thessalií. Megara byla dosud spojencem Sparty, ale dostala se do sporu s Korintem, který byl také spojencem Sparty, a proto se přidala na stranu Athén. V tomto období dochází po celém Řecku k bojům na několika frontách mezi Athénami a jejich spojenci proti spartskému spolku. Důvodem těchto válek byly především staré spory, které kvůli perské invazi ustaly.

Athénské námořnictvo mělo převahu především na moři. V boji o kontrolu nad středním Řeckem však rozhodovaly pozemní operace. Roku 457 se v Boiótii přímo střetli Spartané s Athéňany. Spartané společně s Boióťany zvítězili, ale hned po odchodu spartských jednotek udeřili Athéňané na Boióty a porážku jim oplatili. Kolem roku 453 bylo dohodnuto příměří, které trvalo pět let, a Athény se tak znovu mohly zaměřit na válku s Persií. Po vypršení tohoto příměří se však válka rozpoutala znovu, během ní Athény ztratily kontrolu na Boiótii a obrátila se proti nim i Megara. V roce 446 přistoupily na jednání a uzavřely se Spartou mír na třicet let. Součástí tohoto příměří bylo, že se Athény vzdaly území, která získaly na spojencích Sparty. Tento mír uznával rozdělení Řecka na dvě mocenská seskupení.

Vztahy mezi Spartou a Athénami se začaly postupně zhoršovat. Athény se několikrát dostaly do nepřímého kontaktu se státy spartského spolku, které vyústily až k předložení spartských ultimátních požadavků, které Athény odmítly. A tak Sparta a Athény opět vstoupily do války.

Rozložení sil v této válce bylo velmi rozdílné. Athény a jejich spojenci měli absolutní převahu na moři, které se spartský spolek nemohl rovnat. Toto loďstvo mohlo jen s přispěním athénské flotily čítat až 300 lodí. Sparta a její spojenci však měli mnohem větší sílu, na souši měli téměř čtyřicet tisíc hoplítů, z toho jedna desetina byli Spartané. Obě velmoci se pak snažily ve válce využít své taktické možnosti, a proto Athény nehájily celé území Atiky, neboť věděly, že se spartské síle na souši nemohou rovnat. Obyvatelé byli staženi do pevnostní soustavy Athény-Peiraieus, která byla opevněná a spojená dlouhými zdmi. Spartané tak měli prostor, aby mohli pustošit venkov hned za hradbami Athén. Ty se omezily jen na jezdecké útoky, ale otevřené bitvě se vyhýbaly. V roce 430 se však do Athén dostal mor, který usmrtil velké množství obyvatelstva a také podlomil morálku obránců. V témže roce byl athénský vůdce Periklés sesazen a pokutován. Po čase se do funkce opět vrátil, ale záhy poté podlehl moru. K moci se tak dostal Kleón a Níkias.

Níkias vyjednal mír se Spartou na 50 let. Jeho podmínky však nebyly nikdy naplněny, protože některé státy spartského spolku s ním nesouhlasily. Napětí tedy stále rostlo a Athény našly nového a velmi ctižádostivého vůdce Alkibiada, který v r. 416 přesvědčil athénský sněm, aby vyhověl sicilské žádosti o pomoc proti Syrakusám. Roku 415 athénské loďstvo odplulo a v roce 413 bylo společnými silami Syrakus, Korintu a Sparty poraženo. Důsledek této porážky byl obrovský. Athény přišly o velké množství hoplītů i lodí, ale především musely tuto neúspěšnou výpravu zaplatit velkým jměním. Kromě toho se opět ocitly ve válce se Spartou.

Do této války se vložila i Persie, která podporovala Spartu finančně. Za tyto peníze začala Sparta budovat loďstvo a válka se opět přenesla na moře. Mimo to Sparta obsadila pevnost Dekeleiu, která byla vzdálené pouhých 30 km od Athén, Sparťané tak mohli provádět nájezdy na Atiku. Sparta tak získala převahu jak na souši, tak na moři, odřízla zásobování pro Athény a ty v roce 404 kapitulovaly.⁸⁵

Athény tak peloponéskou válku prohrály, a to hned z několika důvodů. Bezesporu měly naprostou převahu na moři. Nicméně jejich pozemní jednotky byly oproti spartskému spolku mnohem menší, takže nedokázaly konkurovat pozemním operacím Sparty a nedokázaly tak ovládat vlastní území. Nařídily, aby se jejich obyvatelstvo ukrylo do pevností, a když následně vypukl mor, jeho šíření v přelidněném městě nebylo možné zadržet. V následujících letech učinily Athény další špatná rozhodnutí, která zapříčinila zničení jejich loďstva a tím i ztrátu převahu na moři. Mimo jiné přišly o velkou část svých hoplītů, takže i pozemní vojsko bylo značně oslabené. Spartský spolek si mezitím zajistil podporu Perské říše a za jejich finance vybudoval loďstvo a získal převahu jak na moři, tak na souši.

6.3 Alexandr Veliký

Alexandr byl syn makedonského krále Filippa II. Makedonie byla sousedním státem Řecka a postupem času se vyvinula v silný národ s expanzní politikou. Řekové tento národ považovali jen za pouhé barbary a neuznávali je za skutečné Řeky. Makedonský král Filippos II. Se pokoušel získat přístup k Egejskému moři a přitom se musel utkat s řeckými státy včetně Athén. Filippovy zásahy do oblasti Egejského moře a později

⁸⁵ V této kapitole vycházím z: PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 514.

i oblasti Helléspontu začaly Athény přímo ohrožovat, a proto v roce 340 došlo k vyhlášení války proti Makedonii. Athénským vůdcům se podařilo vytvořit koalici středořeckých států, kterou však Filippos porazil u boiótského města Chairóneie. V této bitvě bojovalo na obou stranách téměř 30 000 vojáků. Filippos ovládl Řecko. Athény donutil k uzavření míru a rozpustil boiónskou federaci. Roku 337 byla na Filippův návrh založena tzv. korintská liga, která se spojila s Makedonií a vyhlásila válku Persii. Do čela této výpravy byl zvolen právě Filippos II. Ten byl však r. 336 na svatbě své dcery zavražděn a jeho následníkem se stal tehdy dvacetiletý Alexandr.

Když byl Alexandr prohlášen makedonským králem, odcestoval kvapem do Řecka, kde zpráva o smrti jeho otce vyvolala veliké vzrušení. Během několika dnů vpadl na řecké území a Athény, které se chtěly postavit do čela protimakedonského odboje, okamžitě vyslaly posly s žádostí o milost. Alexandr chtěl zabezpečit své postavení, a tak se nechal korintskou ligou prohlásit velitelem pro válku proti Persii. Než se však mohl pustit do války proti Peršanům, musel zajistit hranice své říše na severu a později také na severozápadní hranici. Během Alexandrový dlouhé nepřítomnosti se v Řecku rozšířila zpráva, že byl v některé z bitev raněn, ne-li zabit. V Řecku se opět zformoval odboj proti Alexandrovi, do jehož čela se postavili Thébané. Ti dokonce podnikli vojenské kroky proti Makedonii a oblehli pevnost Kadmei. Alexandr tedy musel spěchat zpět a během třinácti dní stanul v Thébách. Thébané však odmítli Alexandrový požadavky, a proto došlo u thébského města pod pevností Kadmei k bitvě, ve které Alexandr předvedl skvělé taktické dovednosti a zvítězil. Těmito činy si Alexandr zajistil postavení v Řecku, zabezpečil hranice říše a mohl svou pozornost obrátit proti Persii.

Alexandr se svými téměř 40 000 vojáky vyrazil na pochod proti Persii na jaře roku 334 a poté se na lodích přepravil z Hellésontos na asijský břeh do Abydu. Mezitím se perské vojsko shromáždilo v Zeleie. Jednalo se však pouze o čtyři maloasijské satrapy. Peršané si pro bitvu vybrali planinu u říčky Graniku, které pro ně bylo výhodné kvůli strmému břehu, kde mohli využít svou jízdu. Alexandr se k nim přiblížil pozdě odpoledne, přes rady svých rádců se okamžitě pustil do bitvy, v níž využil své taktické dovednosti a s minimálními ztrátami na své straně zvítězil, ačkoliv během bitvy téměř přišel o život. Alexandrovi se tak otevřela volná cesta do Perské říše.

Jeho další postup byl ovlivněn vědomím, že za svými zády nechává silné perské loďstvo, kterému se nemohl rovnat. Proto se rozhodl, že potáhne podél pobřeží a obsadí všechna řecká přístavní města, tím zbaví perské loďstvo přístavů a donutí je opustit Egejské moře. Nejprve však zamířil do vnitrozemí, kde mu byly Sardy vydány bez boje a poté vyrazil proti největšímu řeckému městu Efesu s důležitým přístavem. Vzdálenost téměř sto kilometrů překonal za tři dny. Alexandr následně táhl dále na jih a na odpor narazil až u města Milét. Nařídil blokádu přístavu, aby do něj nemohlo vstoupit perské loďstvo a městu pomoci. Milét poté oblehl z pevniny a s pomocí silných obléhacích strojů město dobyl. Alexandr poté táhl dále Malou Asií a podmaňoval si další města. Když se dozvěděl, že král Dareios shromáždil obrovské vojsko a zamířil s ním do Sýrie, měl jediný cíl, a sice utkat se v rozhodující bitvě s perským králem. Obě armády se utkaly na pláni u ústí řeky Pinaros. Perská armáda měla obrovskou přesilu, ale Alexandrovi se podařilo s pomocí těžké makedonské pěchoty rozdrtit pravé křídlo a tlačit se ke středu linie, a tedy i k perskému králi. Dareios nevydržel, dal se na útěk a s sebou strhl i zbytek perského vojska. Alexandr pak zdecimoval zbytky prchajících Peršanů a zničil tak celé perské vojsko.

Poté se Alexandr vydal podél syrského a foinického pobřeží, aby dobyl pobřežní města. Dobývání nejsilnějšího foinického města Tyros mu zabralo téměř sedm měsíců, ale i to si nakonec podmanil. Po dobytí Tyrosu vedl své vojsko na jih a koncem roku 332 dorazil do Egypta, kde byl přijat jako nástupce faraona. V červenci roku 331 Alexandr překročil Eufrat a následně Tigris a zamířil do Mezopotámie. Zde došlo k rozhodující bitvě s perským králem Dareiem, který po první porážce shromáždil nové vojsko, to lépe vyzbrojil po vzoru řeckých vojáků. Alexandrovi se postavil u Guagamél s obrovskou přesilou. I v této bitvě však Alexandr zvítězil a stejně jako v první bitvě u Issu se proboujel tak blízko k perskému králi, že Dareios nevydržel a z bojiště uprchl. Když se zbytek perské armády dozvěděl o útěku svého krále, dal se na ústup. Dareios byl později zrazen a zavražděn. Po této bitvě Alexandrovi už nic nestálo v cestě, dobyl další perské rezidence a získal titul krále králů. Když dobyl Persepoli, město vypálil a vyplenil jako odvetu za zničení Athén králem Xerxem. Takto skončila svatá tažení proti Persii, další válečné výpravy vedl Alexandr už sám za sebe.

V následujících letech Alexandr po těžkých bojích dobyl i východní část Perské říše od Perského zálivu, Kaspického moře až po Pamír a povodí Indu. Jeho tažení vedlo přes Hindúkuš až do Indie. V roce 325 však jeho vojsko odmítlo další pochod a Alexandr se musel vrátit. Roku 323 Alexandr onemocněl a po krátké nemoci zemřel bez následníka.⁸⁶

Alexandr dosáhl těchto významných úspěchů nepochybně pomocí makedonské armády. Ta byla již za vlády Filipa II. Profesionální a vojáci v ní byli velmi dobře placeni. Byli stejně jako Řekové již od dětství vychováni k vojenské službě. V jednotlivých útvarech sloužili muži ze stejné obce, tudíž se mezi sebou dobře znali a dokázali mezi sebou mnohem lépe komunikovat. Další nespornou výhodou v boji bylo uplatnění jejich vojenského výcviku a taktiky. Makedonci stejně jako Řekové v boji využívali falangu, kterou však značně vylepšili. Vojáci v této falanze měli menší štít, zavěšený na rameni, k boji tak mohli používat šestimetrové obouruční kopí. Díky tomu získali na bojišti velkou výhodu, protože v té době jak řečtí, tak perští vojáci využívali v boji mnohem kratší kopí. Alexandr také dokázal velmi dobře využívat svou jízdu. Makedonští jezdci byli za jeho vlády jedni z nejlepších na světě a Alexandr si toho byl vědom. Skvěle vycvičená a organizovaná armáda byla však jen prostředkem, neboť jeho vítězství byla také zapříčiněna také skvělými taktickými dovednostmi.

6.4 Závěr kapitoly

V průběhu starořecké historie docházelo neustále k válečným konfliktům. V této práci jsem zmínil jen ty, které jsou v dějinách velmi známé, protože jsem chtěl na nich poukázat na to, jak důležitý byl vojenský výcvik.

K bojům a válkám docházelo téměř neustále, ať už se jednalo o válku s Perskou říší či mezi jednotlivými poleis. Armáda a vojáci tak museli být neustále připraveni na možný vojenský konflikt. V případě profesionálních armád, jako byla ta spartská nebo později makedonská, museli se vojáci neustále cvičit v boji se zbraněmi či nacvičovat taktické postupy, jako je tomu dnes u moderní armády. Jistě také museli dbát o svou fyzickou kondici a starat se o své vybavení. Během válečných tažení pak vojáci udržovali svou tělesnou kondici ve volném čase různými gymnastickými či atletickými cvičeními, lovem a dalšími aktivitami, které byly v dané situaci možné.

⁸⁶ Pokud není uvedeno jinak vycházím z: VAVŘÍNEK, V. *Alexandr Veliký*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967.

Úspěchy řeckých válečníků byly jistě ovlivněny výbornou připraveností vojáků, skvělou taktikou boje a využitím terénu. Jejich neúspěchy a porážky by se však daly z velké části připsat jejich nejednotnosti, neboť řecké státy ve většině případů válčily především mezi sebou. Až Alexandr Veliký je dokázal sjednotit a za jeho vlády a válečného tažení dosáhli Řekové mnoha vítězství a dokázali porazit dokonce i mohutnou Perskou říši.

7 ZÁVĚR

Ve starověkém Řecku docházelo neustále k válečným konfliktům, ve kterých bylo třeba uplatňovat vojenskou sílu, ať už se jednalo o konflikty mezi jednotlivými polis či o invazi Perské říše. Řekové v průběhu této historie několikrát dokázali, že jejich vojáci jsou nejen velmi stateční, ale především velmi dobře vycvičení a disciplinovaní, neustoupili, ani když stáli proti velké přesile a jejich šance byly mizivé nebo v případě bitvy u Thermopyl dokonce nemožné.

V této práci jsem se věnoval přístupu k výcviku athénských a spartských hoplītů, abych tyto systémy mohl vzájemně porovnat. Oba tyto národy měly velmi podobný proces výchovy a výcviku svých vojáků, ale přesto v něm nalezneme výrazné rozdíly. Spartský systém zvaný agoge byl velmi tvrdý a náročný proces výchovy již od velmi raného věku. Spartané své děti podrobovali prvotnímu výběru už po narození a děti, které tímto výběrem neprošly, byly usmrceny hned po narození. Výcvik byl založený na neustálých trestech, krádežích, hledání obživy, a to vše za účelem vytvoření pravých válečníků, kteří nikdy neustoupí a jejichž jediným posláním bylo zemřít pro svou polis v bitvě. Jednalo se o velmi elitářský systém, který měl vytvořit ty nejlepší válečníky. Spartané tak vytvářeli profesionální vojáky, kteří se cvičili k boji již od dětství. Naproti tomu athénská výchova byla zaměřena spíše na rozvoj člověka, jeho osobnosti a vytvoření harmonie těla, rozumu a mravní vyspělosti. Děti se tak vzdělávaly nejen v tělesných cvičeních, ale učily se i básně, číst, psát atd. K vojenskému výcviku nastupovaly až v osmnáctém roce svého života. Tato ephebeia nebyla však pouze obyčejným výcvikem, ale byla zaměřena na občanskou výchovu, morálku, disciplínu a další. Součástí výchovy v obou případech pak bylo střežení území. Charakter této stráže však byl zcela odlišný. Během výcviku v Athénách byli ephébové umístěni v pevnostech po celé Atice, kde měli vykonávat stráž. Ve Spartě se mladíci museli na celý rok vzdálit od své skupiny a žít zcela samostatně. Během této doby se museli sami živit, často to bylo i krádežemi, a v některých spisech se dokonce uvádí, že během této doby měli pokyn zabíjet nepohodlné heilóty.

V obou případech se však jistě jednalo o formování vlasteneckého smýšlení, aby občané polis uposlechli výzvy a bránili ji v případě, kdy bylo třeba. Pokud došlo k tomu, že některý občan neuposlechl nebo utekl z boje, byl pak tvrdě trestán a vystaven potupě jako odstrašující příklad pro ostatní. Touto výchovou tak ve starověkém Řecku podněcovali občany k tomu, aby vnímali smrt ve službách své polis jako čest. Společným znakem

výchovy byly také nevojenské způsoby výcviku, ať už se jednalo o účast při slavnostech či rituálech, kde často docházelo k obětování zvířat, lov zvěře, nebo dokonce veřejné popravy. Mladíci se tak v průběhu svého života setkali s násilím, díky tomu mohli lépe snášet krutosti v bitvách.

Pokud bychom takovouto formu výcviku měli uplatnit při výcviku moderní armády, narazili bychom hned na několik problémů. Zatímco ve starověkém Řecku výchova začínala už v raném dětství a byla výrazně zaměřena na občanství a vojenský výcvik, v moderní armádě České republiky je tento systém zcela jiný. Děti mohou v České republice zahájit svou vojenskou kariéru už na střední škole, případně se mohou rozhodnout pro vojenskou školu až v rámci vysokoškolského vzdělávání. Většinu vojáků v Armádě České republiky (dále jen AČR) však představují zaměstnanci Ministerstva obrany. AČR je od roku 2005 plně profesionální, tudíž její členové do armády vstupují zcela dobrovolně. Nicméně nepochybuji o tom, že většina jejích členů tuto službu vnímá spíše jako zdroj obživy než jako službu své vlasti. Musíme si však uvědomit, že dnes je zcela jiná doba a okolnosti dnešního světa tomuto smýšlení nahrávají. Nasazení vojáka AČR v boji je mnohem méně pravděpodobné než nasazení řeckého vojáka ve starověkém Řecku.

Pokud se zamyslíme nad ostatními složkami výcviku, které byly ve starověkém Řecku využívány, narazíme na spoustu problémů, kvůli kterým by nebylo možné je využít. Prvním z nich by byla nepochybně pederastie, která byla v Řecku zcela běžná, ale v moderním světě je nemorální, nepřijatelná, ale především nezákonná. Obdobný problém by nastal s fyzickými tresty, které byly v Řecku běžné a využívaly se během výcviku pravidelně.

Řecký voják ve starověku měl také absolutně jiné podmínky, co se týče vybavení. Vybavení si většinou nosil sám nebo měl otroka, který ho doprovázel. Vojska se také musela na obrovskou vzdálenost přesouvat pěšky nebo lodí, takže na vojáka byly kladeny mnohem vyšší fyzické nároky než dnes. Například vojsko Alexandra Velikého v průběhu války proti Perské říši dokázalo ujít nepředstavitelnou vzdálenost ve velmi krátkém čase. I dnešní vojáci se samozřejmě musí přesouvat pěšky, ale ve spoustě případů jsou ke svému cíli přiblížení dopravními prostředky.

Pokud se však zaměříme pouze na samotný výcvik a udržování fyzické kondice, nalezneme zde mnoho podobností. Rozdělení tělesné výchovy je v AČR stanoveno normativním výnosem č. 12/2011. Tento výnos upravuje rozdělení služební tělesné výchovy na tělesnou přípravu a výběrovou tělesnou výchovu. Tělesná příprava je pak dále rozdělena na základní tělesnou přípravu a speciální tělesnou přípravu.⁸⁷

„Hlavními úkoly služební tělesné výchovy jsou:

- a) dosahování a udržování optimální tělesné zdatnosti vojáků jako podmínky řádného výkonu služby;*
- b) dosahování stanovených výkonnostních požadavků a ovládnutí profesních pohybových dovedností a návyků vojáků k řádnému plnění úkolů v mimořádných situacích nebo při bojové činnosti, a to po celou dobu jejich služebního poměru;*
- c) zabezpečování pravidelné pohybové aktivity jako profesní nezbytnosti a předpokladu tělesného i duševního zdraví vojáků;*
- d) získávání odolnosti vojáků proti psychickým zátěžím“⁸⁸ (Normativní výnos 12/2011, Čl. 7).*

Takto je služební tělesná výchova upravena v AČR. Pokud bychom jednotlivé body srovnali s přípravou starořeckých vojáků, zjistíme, že tito vojáci museli dosahovat úplně stejných hodnot jako dnešní vojáci. Vojáci ve starověkém Řecku stejně jako moderní vojáci museli udržovat svou fyzickou kondici, své duševní zdraví či dosahovat požadované výkonnosti pro své zařazení. Těchto hodnot bylo dosahováno vojenským výcvikem a výchovou stejně jako dnes.

Jak jsem uvedl výše, součástí tělesné přípravy je speciální tělesná příprava, jež se skládá z:

- výcviku v překonávání překážek;
- výcviku v házení;
- výcviku v přesunech;
- výcviku v boji z blízka;

⁸⁷ Normativní výnos Ministerstva obrany 12/2011

⁸⁸ Normativní výnos Ministerstva obrany 12/2011 Čl. 7

- výcviku ve vojenském plavání;
- výcviku ve vojenském lezení;
- výcviku v základech přežití.⁸⁹

Speciální tělesná příprava bezesporu patřila i do výcviku starořeckých hoplítů. Nepochybně zde najdeme výcvik boje z blízka. Vojáci se neustále cvičili se zbraněmi, jako bylo kopí nebo meč. Ve Spartě spolu mladíci soupeřili a zápasili téměř neustále, aby dokázali, že jsou těmi nejlepšími. V rámci zkoušky zvané krypteia museli opustit svou polis a po dobu celého jednoho roku žít mimo společnost. Nesměli být spatřeni a obživu si obstarávali lovem či krádeží. Tato zkouška by se dala srovnat s výcvikem základního přežití, který podstupují dnešní vojáci AČR. Další prvky podobnosti s dnešní speciální tělesnou přípravou lze vysledovat ve výcviku v přesunech. Armády ve starověkém Řecku musely ujít obrovské vzdálenosti často i v nepříznivém terénu či podmínkách. Vojáci se neustále přesouvali pěšky, ať už to bylo ve válečném konfliktu, nebo šlo pouze o přesun vojáků do pevností jako například v případě athénských ephébů. Alexandrova armáda během válečného tažení proti Perské říši zdolala nesmírně dlouhé vzdálenosti a často se pohybovala i v horském terénu. S tím i souvisí výcvik vojenského lezení. Vojáci pravděpodobně neměli nijak speciální výcvik, co se týče technik lezení, ale určitě se museli umět pohybovat v horském prostředí. Součástí výcviku jistě bylo i překonávání překážek či házení předmětů. Athénští ephébové se v rámci svého vojenského výcviku učili zacházet nejen se zbraněmi na blízko, ale také se zbraněmi na dálku, jako byly luk, ale také třeba oštěp či kámen. Co se týče technik vojenského plavání, lze předpokládat, že vojáci museli mít minimálně znalosti brodění, neboť při přesunech narazili na situace, kdy se potřebovali dostat na druhou stranu řeky či potoka. Vojáci sloužící na bitevních lodích pravděpodobně uměli alespoň základy plavání. V dobách peloponéské války měly Athény velkou převahu na moři a tomu bylo potřeba upravit vojenský výcvik.

Nicméně není možné úplně srovnávat výchovu a výcvik starořeckých hoplítů a vojáků současnosti, neboť válečné konflikty se neustále posouvají dopředu. Vyvíjejí se nové prostředky a způsoby, jak získat na bojišti převahu, a to, co fungovalo ve starověkém Řecku, by dnes pravděpodobně nemělo správný účinek. Výcvik a výchova moderních vojáků se ubírají jiným směrem a musí se přizpůsobovat podmínkám moderní války.

⁸⁹ Normativní výnos Ministerstva obrany 12/2011 Čl. 44–50

SEZNAM LITERATURY

1. BORSKÁ, K. *Výchova chlapců ve Spartě, Obraz agoge v athénské histografii v kontextu spartsko-athénské soupeření*. Praha, 2009. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Jana Keparťová.
2. CARTLEDGE, P. Hoplites and Heroes: Sparta's Contribution to the Technique of Ancient Warfare. *The Journal of Hellenic Studies*. 1977, Vol. 97, pp. 11–27. DOI: 10.2307/631018.
3. HEJDUK, T. *Od Eróta k filosofii, Studie o Erótu se zřetelem k Sokratově filosofii*, Hradec Králové: Pavel Mervart, 2007. ISBN 978-80-86818-50-4.
4. HERODOTOS. *Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy*. Přeložil Jaroslav Šonka. Praha: Nakladatelství Odeon, 1972.
5. HROCH, M. a kol. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1985. ISBN 14-383-85.
6. KÖSSEL, J. a kol. *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0802-2.
7. KOVAŘÍK, J. *Válka Řeků s Peršany*. 1. vyd. Praha: Akcent, 2011. ISBN 978-80-7268-844-9.
8. MCCONNELL, N. A. *How the Citizen-Warrior was created in Classical Athens and Sparta*. Glasgow, 2014. PhD. Thesis. School of Humanities College of Arts University of Glasgow. Thesis Supervisor Lisa Hau.
9. MINISTERSTVO OBRANY ČR. *Normativní výnos 12*. Praha: MO ČR, 2011.
10. MIREAUX, E. *Život v homérské době*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1980.
11. PAUSANIÁS. *Cesta po Řecku I*. Přeložila Hana Businská. Praha: Svoboda, 1973.
12. PEČÍRKA, J. a kol. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989.
13. PLATON. *Ústava*. Přeložil Radislav Hošek. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1993. ISBN 80-205-0347-1.
14. PLATON. *Zákony*. Přeložil František Novotný. Praha: Nakladatelství České akademie věd, 1961.

15. SEKUNDA, N. *Spartské vojsko*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2368-6.
16. STANČÍK, V. *Východiska koncipování a vývoje armádní tělovýchovy meziválečného Československa 1918–1938*. Praha, 2008. Autoreferát disertační práce na UK FTVS. Vedoucí práce Marek Waic.
17. STEINBOCK, B. A Lesson in Patriotism: Lysurgus' Against Leocrates, the Ideology of the Ephebeia, and Athenian Social Memory. *Classical Antiquity*. 2011, Vol. 30, No. 2, pp. 279–317. DOI: 10.1525/ca.2011.30.2.279.
18. THUKIDIDÉS. *Dějiny peloponéské války*. Přeložil Václav Bahník. Praha: Nakladatelství Odeon, 1977.
19. VALTOVÁ, H. *Armádní tělesná příprava v historickém kontextu vývoje společnosti*. Praha, 2006. Diplomová práce. FTVS UK. Vedoucí práce Vladimír Stančík.
20. VAVŘÍNEK, V. *Alexandr Veliký*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967.
21. ZOUNEK, J., ŠIMÁNĚ, M. *Úvod do studia dějin pedagogiky a školství: kapitoly z metodologie historicko-pedagogického výzkumu*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014. ISBN 978-80-210-6944-2.